

Peatükk 9

Inimõiguste uurimise metodoloogia

Birgit Poopuu, Liiri Oja

Sissejuhatus

Inimõiguste küsimused pakuvad huvi paljudele eri teadusharudele ning õigusteadus on neist vaid üks, kuigi õigusteadlastele ja -praktikutele võib tunduda teisiti. Inimõiguste kaitse ja edendamine vajavad erialadevahelisi lahendusi, lisaks õigusruumile (sh normid) tuleb inimõigustest lähtuda ka näiteks tervishoiu-, haridus- ja sotsiaalvaldkonnas. Inimõigusi uurivad ka antropoloogid, sotsioloogid, ajaloolased, geograafid, politoloogid, psühholoogid ja majandusteadlased.¹ Inimõiguste uurimine võib tähendada näiteks seda, kui hästi või halvasti on inimõigused kaitstud, kuidas neid kaitstakse ja nende kaitset edendatakse, mida inimõiguste mõiste üldse hõlmab ning kuidas „inimese“ kategooria mõtestamine on otseselt mõjutanud meie arusaama inimõigustest.² Inimõiguste uurimisest saab rääkida ka laiemalt kui üksnes teaduse kontekstis, näiteks koguvad inimõiguste olukorra kohta andmeid mitmesugused huvirühmad, vabaühendused, mõttekojad, riigiasutused ja rahvusvahelised organisatsioonid.

Inimõiguste uurimise puhul on tähtis rääkida metodoloogiast. Allison Corkery on selgitanud, kuidas metodoloogiast oleneb, millist ebaõiglust me näeme ja tähtsustame, mistõttu on metodoloogia midagi palju enam kui lihtsalt tehniline valik.³ See mõte raamistab meie peatükki ning annab aimu, miks on üldse vaja rääkida inimõiguste uurimise metodoloogiast. Inimõiguste uurimise metodoloogia mõjutab otseselt inimõiguste kaitse tõhusust ning seda, kui hästi või halvasti adresseerib inimõiguste kaitse raamistik ühiskondlikku ebavõrdsust, struktuurset ja institutsionaalset seksismi, rassismi. Metodoloogilised valikud kas aitavad kaasa sellele, et kõrvale jäetud inimeste ja haavatavate rühmade kogemused saavad toetava poliitilise tähelepanu, või hoopis võimendavad diskrimineerimist, stereotüüpsetest hoiakutest lähtumist.

Kuigi eestikeelne inimõigusi uuriv teadus on olemas olnud juba pikalt ja käinud käsikäes Eesti omariiklusega, pole seni ilmunud eesti keeles ühtegi tüviteksti inimõiguste uurimise metodoloogia kohta. Siinse peatükiga alustame selle lünga täitmist ning ühtlasi loodame, et see inspireerib ka teisi asjatundjaid seda teemat avama, teadusartikleid ja raamatuid kirjutama.

¹ Alston, P., Knuckey, S. (toim). *The transformation of human rights fact-finding*. Oxford University Press 2016; Çubukçu, A. *For the love of humanity: the world tribunal on Iraq*. University of Pennsylvania Press 2018; Blakeley, R., Raphael, S. *Conducting effective research into state complicity in human rights abuses*. – *Contemporary Social Science* 2020/15, lk 196–210; Bejarano, A. *et al.* *Decolonizing ethnography*. Duke University Press 2019; Grewal, K. K. *The socio-political practice of human rights: Between the universal and the particular*. Routledge 2016; Daigle, M., Martin, S., Myrntinen, H. „Stranger Danger“ and the Gendered/Racialised Construction of Threats in Humanitarianism. – *Journal of Humanitarian Affairs* 2020/2, lk 4–13; Madhok, S. *On Vernacular Rights Cultures: The Politics of Origins, Human Rights, and Gendered Struggles for Justice*. Cambridge University Press 2021.

² Vt täpsemalt Sithole, T. *The Black Register*. Polity Press 2020.

³ Corkery, A. *Methodological choices in human rights research are political, not just technical*. *Open Global Rights* 21.12.2017. – <https://www.openglobalrights.org/methodological-choices-in-human-rights-research-are-political-not-just-technical/?lang=English> (17.11.2021).

Võttes muu hulgas eeskju võõrkeelsest teaduskirjandusest, küsime järgmist. Kuidas konstrueeritakse inimõigustealaseid teadmisi?⁴ Milliseid lähenemisviise ja meetodeid kasutavad teadlased inimõiguste olukorra dokumenteerimiseks, inimõigusi kaitsvate normide tõlgendamiseks, inimõiguste tegeliku sisu väljaselgitamiseks, nende tõhusaks realiseerimiseks poliitilises kontekstis või inimõiguste usaldusväärset mõõtmist ja uurimist võimaldavate tööriistakastide loomiseks?⁵ Kuidas sõnastavad ja käsitlevad eri teadusharud inimõiguste küsimusi nii ühe teadusharu sees kui ka nende üleselt?⁶

Akadeemiline huvi rahvusvaheliste inimõiguste kui distsipliini vastu on viimase kuuekümne aastaga üha kasvanud ja jätkab kasvamist.⁷ Inimõigustealases teadustöös domineerib endiselt doktriinipõhine lähenemine (*doctrinal approach*, ka *black-letter*-lähenemine), mis analüüsib kehtivat õigust, pakkudes (kirjeldavat) ülevaadet olemasolevatest normidest ning nendevahelistest suhetest (sh vastuoludest).⁸ Lihtsamalt öeldes keskendub doktriinipõhine lähenemine sellele, mis on seadustes ja muudes õigusaktides kirjas, mitte sellele, kuidas normid tegelikult toimivad, ning jätab tähelepanuta ka sotsioloogilised ja poliitilised narratiivid. Kuigi doktriinipõhine lähenemine mängib inimõiguste kaitses olulist rolli, andes informatsiooni kehtiva õiguse kohta, on see siiski kaunis kitsas lähenemine, mis ei suuda tabada seda, kuidas inimõiguste kaitset mõjutab ajalooline, majanduslik, poliitiline ja sotsiaalne kontekst.⁹

Inimõigustealane teadus hakkas doktriinipõhisest lähenemisest kaugemale vaatama 1990. aastatel, eelkõige kogusid populaarsust mitmesugused sotsiaalteaduste meetodid.¹⁰ Paraku ei käinud sellega kaasas ühe või teise meetodi eeliste ja puuduste sügavat analüüsi.¹¹ Alles selle sajandi algul, kui oli hakanud üha selgemaks saama, et doktriinipõhisest lähenemisest ei piisa, selgitamiseks välja struktuurse ja institutsionaalse ebaõigluse põhjusi ning toimemehhanisme, hakkas tekkima akadeemiline huvi ning laiem diskussioon inimõiguste uurimise meetodite ja metodoloogia teemal.¹²

Inimõiguste ja nende uurimise metodoloogia kohta on ilmunud põhjalikke kogumikke.¹³ Samas torkab paljude käsitluste puhul silma üks ja sama puudujääk. Nimelt keskenduvad need liialt kas eri koolkondade, lähenemiste või meetodite tehnilisele kirjeldamisele ning vähem küsimustele, kust ja kuidas tuleb inimõigustealane teadmine (*knowledge production*), miks peaks inimõiguste uurimise metodoloogia olema kriitiline ja kuidas kriitilisust tagada. Neile küsimustele vastamisel ei ole kuigi palju abi käsitlustest, mis kirjeldavad erisuguste lähenemisviiside assortiidi justkui kaste, kuhu üks või teine teadustöö võiks asetuda, näiteks feministlik, marksistlik, postmodernistlik või pluralistlik lähenemine¹⁴, aga ei sedasta, et nendest tulenevad põhimõtted (nt võimudünaamika analüüs, sooperspektiiv,

⁴ Andreassen, B. A., Sano, H.-O., McInerney-Lankford, S. (toim). *Research Methods in Human Rights. A Handbook*. Suurbritannia, Ameerika Ühendriigid: Edward Elgar Publishing 2017, lk 1.

⁵ *Ibid.*, lk 1.

⁶ *Ibid.*, lk 1.

⁷ Gonzalez-Salzburg, D. A., Hodson, L. Introduction. – Gonzalez-Salzburg, D. A., Hodson, L. (toim). *Research Methods for International Human Rights Law: Beyond the Traditional Paradigm*. London: Routledge 2020.

⁸ *Ibid.*, lk 2.

⁹ *Ibid.*, lk 2. Vt ka Ba, O. *Global Justice and Race*. – *International Politics Review* 2021.

¹⁰ Gonzalez-Salzburg, D. A., Hodson, L., lk 3.

¹¹ *Ibid.*, lk 3.

¹² *Ibid.*, lk 3.

¹³ Vt nt Alston, P., Knuckey, S. (toim). *The Transformation of Human Rights Fact-Finding*. Oxford University Press 2016.

¹⁴ Vt nt Gonzalez-Salzburg, D. A., Hodson, L. (toim). *Research Methods for International Human Rights Law: Beyond the Traditional Paradigm*. London: Routledge 2020.

interseksionaalsus) raamistavad tugevalt seda, kuidas uurimisprobleemile lähenema hakatakse.

Selles peatükis me avame, mida tähendab inimõiguste kriitiline uurimine. Teisisõnu, me teadvustame ja reflekteerime, kuidas metodoloogia mõjutab teadmiste kujunemise protsessi ja sestap ka uurimistöö protsessi, sest võttes, mida kasutame andmete kogumiseks, loovad võimaluse näha probleeme teatud kindlal viisil ja sellest johtuvalt võimaldavad näha ka teatud kindlaid maailmu.¹⁵

1. Inimõiguste kriitiline uurimine

Metodoloogia kriitiline mõtestamine aitab analüüsida, kuidas mõjutavad inimõiguste uurimisel tehtud teoreetiliste lähenemisviiside valikud seda, mida on võimalik uurimise käigus ja selle tulemusena näha ja kuulda ning millist maailma aidata teadusega (taas)luua.¹⁶ Metodoloogia viitab nendele teoreetilistele lähtekohtadele, mis mõjutavad seda, milliseid võtteid ja kuidas uurimistöö tegemisel rakendatakse.¹⁷ Metodoloogilised arusaamad juhatavad tööd läbi viima: need annavad orientiirid, kuidas mõtestada teadmusloome poliitikat (*politics of knowledge production*). See tähendab, et viis, kuidas teadmisi luuakse, sõltub sotsiaalsest ruumist ja valitsevatest tavadest, kuidas teadust mõtestada ja teha (teadlasi mõjutab keskkond, kus nad toimetavad, ja nende privileegid).¹⁸

1.1. Kelle teadmine loeb?

Inimõiguste kriitilise uurimise korral on vaja, et teadlane-uuriija teadvustaks endale, et teadusetegemine ja võim otsustada, mis üldse on teadus (sh millised küsimused on piisavalt olulised), on pikka aega kuulunud teatud kindla rühma inimeste kätte (enamjaolt globaalses põhjas elavad valged privilegeeritud mehed), ning et teadusetegemist mõjutab endiselt sooline ja rassiline ebavõrdsus.¹⁹ Seega peaks iga teadustöö (uuring) algama küsimusega: kelle

¹⁵ Feministlikud lähenemisviisid on suuresti pannud aluse kriitilistele metodoloogistele lähenemisviisidele, rõhutades, kuidas meie positsionaalsus ja toimivad võimusuhted mõjutavad seda, milliseid teadmisi meil on võimalik luua. Tihti on feministid eelistanud termini *metodoloogia* asemel kasutada terminit *epistemoloogiline vaatenurk (epistemological perspective)*, sest nende hinnangul on vaieldav, mida tähendab uurimistöö tegemisel teadmine ja mida see tähendab naiste elude perspektiivist. Vt nt Harding, S. *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*. Cornell University Press 1991; Tickner, J. A. *Feminism Meets International Relations: Some Methodological Issues*. – Ackerly, B. A., Stern, M., True, J. (toim). *Feminist Methodologies for International Relations*, Cambridge University Press 2006, lk 19–41.

¹⁶ Eelkõige Aradau, C., Huysmans, J. *Critical Methods in International Relations: The Politics of Techniques, Devices and Acts*. – *European Journal of International Relations*, 2014/20 (3), lk 596–619; Salter, M., Mutlu, C. (toim). *Research Methods in Critical Security Studies: An Introduction*. Routledge 2013.

¹⁷ Head ülevaated tõlgendava ja positivistliku metodoloogia erisustest: Kurowska, X. *Interpretive Scholarship in Contemporary International Relations*. – *Teoria Polityki* 2020/4, lk 93–107; Yanow, D., Schwartz-Shea, P. (toim). *Interpretation and Method: Empirical Research Methods and the Interpretive Turn*. M. E. Sharpe 2006.

¹⁸ Eriti hästi on teadmusloome poliitikat kirjeldanud Shilliam, kelle sõnul on ühel tõlgendussuhtes oleval rühmal võim (*power*) mitte hinnata teise rühma kogemuste selgitusi, pidades nende teaduslikkust ebapiisavaks. Vt Shilliam, R. „Open the Gates Mek We Repatriate”: Caribbean Slavery, Constructivism, and Hermeneutic Tensions. – *International Theory*, 2014/6, lk 352; Collins, P. H. *Black Feminist Thought*. Routledge 2009.

¹⁹ Harding, S. *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*. Cornell University Press 1991; Collins, P. H., eriti 11. ptk; Vettese, T. *Sexism in the Academy Women's narrowing path to tenure*. *N+ 1 Magazine*, 2019 – <https://nplusonemag.com/issue-34/essays/sexism-in-the-academy/> (17.11.2021). Tendayi Sithole'i teos näitab, kuidas inimese kategooria on alati – olenemata universaalsusele apelleerimisest – toiminud nii, et teatud inimesi on dehumaniseeritud. Pöördudes kirjutajate poole, kes on leidnud end n-õ väljaspool inimese universaalset kategooriat, arutleb ta, kuidas lõpetada selline inimese kategooria mõtestamine, mille korral teatud inimesi dehumaniseeritakse. Sithole, T., lk 30–62.

teadmised on selle probleemi uurimisel olulised? Ühtlasi tuleb püüda mõista, kuidas uuritavast probleemist arusaamise viis on tugevalt seotud sellega, kelle teadmised on uuringus väärtustatud ja sellesse kaasatud ning kuidas seda on tehtud. Näiteks on Ayça Çubukçu uurinud, kuidas tekkis ja tegutses rahvusvaheline Iraagi tribunal (World Tribunal on Iraq).²⁰ Çubukçu raamistab oma teadustöö imperialismi- ja sõjavastasuse ning solidaarsusega, toob välja, et ta ei osale selles mitte ainult etnograafist uurijana, vaid ka aktivistina, ning kinnitab valmidust tõlgendada rahvusvahelist õiglust koos aktivistidega, et arutleda Iraagi tegevusse sekkumise õigsuse üle ja seda hinnata.²¹ Niisiis otsustas Çubukçu läheneda teemale kriitiliselt, pannes suurt rõhku eri häälele, eelkõige seni ebaoluliseks peetud hääle aktiivsele kuulamisele. Kriitilise kaasava uurimistöö lähtekohti avame põhjalikumalt allpool, aga olgu siinkohal märgitud, et see lähenemine asetub laiemasse konteksti, mis käsitleb aktivist-teadlase (*activist-scholar*) eri rollide põimumist, ehk toetub arusaamale, mille järgi peaks uurimistöö aitama aktiivselt kaasa ühiskonnas positiivse muutuse ellukutsumisele.²²

Kriitiline metodoloogia aitab näha, kuidas kasutatav meetod mõjutab teadmiste kujunemist ja poliitikat, luues võimaluse näha teatud probleeme teatud kindlal viisil ja sestap ka teatud maailmu, narratiive. Näiteks selgitab Judith Butler, et sõjakonflikti kontekstis, kus varasemates tõlgendusraamides (sotsiaalsed ja poliitilised tähendused ja normid) on inimeste elusid järjepanu ebavõrdselt käsitletud – elud on leinatavad (*grievable*) isemoodi, s.t väärtustatud erinevalt –, on oluline aru saada, et viis, kuidas me sõjast räägime (nt sõjafotograafia) ja seda kujutame, mõjutab otseselt seda, kuidas me mõjutatud inimestesse suhtume ja kas need lähevad korda. Sestap ütleb Butler, et sõjafotograafia kui sõja kujutamise meetod ja vahend ei ole sugugi neutraalne. Rääkides liitlasvägede Iraaki tungimisest 2003. aasta märtsis, toob Butler välja, et kuna ajakirjanikud toimetasid sõjaväe läheduses (*embedded reporting*), oli nende vaateväli oluliselt piiratud. Sellega seob Butler väga hästi kokku kaks asjaolu: oluline on aru saada, millised kontseptuaalsed ja visuaalsed raamid on uurimistööle seatud ning kuidas me ise teatud probleemidele läheneame ja kas see on eetiline.²³ Nii võib mõelda, et sõjakonflikti korral statistika eelistamine inimeste kogemuslugudele mõjutab seda, kas need inimestel lähevad korda või mitte.

Hea näide on seegi, kuidas on uuritud okupatsioonija vägivalda Eestis. Nimelt, seda on tehtud laias laastus ilma kriitilist sooperspektiivi kaasamata, kuigi näiteks feministlikud uurimismeetodid võimaldaksid näha just seda, mida kogesid ainult või pigem naised.²⁴ Leena Kurvet-Käosaar ja Tiina Kirss on juhtinud tähelepanu asjaolule, et okupatsiooni ja sõja

²⁰ Çubukçu, A. *For the Love of Humanity: The World Tribunal on Iraq*. University of Pennsylvania Press 2018; Jadaliyya, Çubukçu, A. *Jadaliyya in conversation with Ayça Çubukçu*. Jadaliyya, 2018. – <https://www.jadaliyya.com/Details/38236> (17.11.2021).

²¹ Çubukçu, A. *For the Love of Humanity: The World Tribunal on Iraq*. University of Pennsylvania Press 2018.

²² Pineda, E. *Seeing Like an Activist: Civil Disobedience and the Civil Rights Movement*. Oxford University Press 2021; Joseph-Salisbury, R., Connelly, L. *Anti-Racist Scholar-Activism*. Manchester University Press 2021; Lennox, C., Yıldız, Y. Y. *Activist Scholarship in Human Rights*. – *The International Journal of Human Rights*, 2020/24 (1), lk 4–27.

²³ Butler, J. *Frames of War: When is Life Grievable?* Verso 2010, eriti sissejuhatus ja 1.–2. ptk.

²⁴ Vt nt Askin, K. D. *Treatment of sexual violence in Armed Conflicts: A Historical Perspective and the Way Forward*. – de Brouwer, A. M. *et al.* (toim). *Sexual Violence as an International Crime: Interdisciplinary Approaches*. Suurbritannia: Intersentia 2013; Nesiiah, V. *Missionary Zeal for a Secular Mission: Bringing Gender to Transitional Justice and Redemption to Feminism*. – Kouvo, S., Pearson, Z. (toim). *Feminist Perspectives on Contemporary International Law: between resistance and compliance?* Oxford: Hart Publishing 2011; Bell, C., O'Rourke, C. *Does Feminism Need a Theory of Transitional Justice? An Introductory Essay*. – *International Journal of Transitional Justice* 2007/1; Ní Aoláin, F. *Transformative Gender Justice?* – Gready, P., Robins, S. (toim). *From Transitional to Transformative Justice*. Suurbritannia: Cambridge University Press 2019.

kontekstis valitseb seksuaalvägivalla, vägistamiste ja seksuaalsuse teema ümber vaikus.²⁵ Vägivald ja okupatsiooni kogemine olid soospetsiifilised kogemused, isesugused nii naiste kui ka meeste jaoks. Näiteks massiküüditamistel eraldati naised ja lapsed meestest: naised koos lastega saadeti Siberisse, paljud mehed saadeti aga vangilaagritesse või lihtsalt tapeti.²⁶ Veel enam, kui naiste käest on nende kogemuse kohta küsitud, on nad toonud välja soolise identiteediga seotud kehalisi kogemusi, näiteks massiküüditamise ohver Milja Tamm rääkis, kuidas Siberis lakkas paljudel naistel menstruatsioon. Sooperspektiiv lubaks enam analüüsida ka seda, kuidas paljud pered pidid pärast Siberist naasmist hakkama saama meessoost pereliikmete vägivalla, alkoholismi ja suitsiidsusega.²⁷

Teadusliku uuringu mõju peitub seega muu hulgas otsustes, kuidas hakatakse probleemi uurima ning kas tehtud valikute ja uurimistöö kui protsessi üle pidevalt reflekteeritakse. Kriitilistel metodoloogiatel on raputav (*disruptive*) potentsiaal: nad ei raputa pelgalt meie teadmisi, vaid neil on võime ka meid endid poliitiliselt raputada.²⁸ Selline metodoloogiline raputus (viis, kuidas meie metodoloogia on poliitiline) saavutatakse väärtustades ja eelistades „ootamatute, allasurutud, unustatud ja marginaliseeritud sündmuste, toimijate ja asjade positsioonitundlikke nägemusi“²⁹. Näiteks Cynthia Enloe terminit *feministlik uudishimu* (*feminist curiosity*) võib käsitleda, kui sellise metodoloogilise võtte tähistajana, millel on raputav potentsiaal, sest see tõstatab küsimuse: kelle teadmised moodustavad universaalse kategooria ehk kelle kogemustele toetudes me väidame end midagi teadvat (*knowledge claims*) ja miks just need teadmised on tähtsad?³⁰ Alustades analüüsi feministlikku uudishimu praktiseerides, toob ta esile naiste teadmised ja soospekti laiemalt ning see mõjub raputavalt, sest arusaam probleemist muutub drastiliselt.

1.2. Millised teoreetilised raamid on vajalikud inimõiguste kriitiliseks uurimiseks?

Arlene B. Tickner on märkinud, kuidas nn globaalset põhja (*Global North*) on hakatud pidama teadusliku teooria esmaseks tootjaks ja nn globaalset lõunat (*Global South*) on käsitletud andmete allikana või parimal juhul kohaliku ekspertiisi pakkujana, kusjuures tõlgendamine – teooria loomise otsustav etapp – toimub põhjas, kus teadmisi luuakse ja levitatakse, et neid saaks tarbida kogu maailmas.³¹ Tickneri sedastus näitab, kuivõrd vajalik on mõista teadmusloome protsessi poliitikat: kes ja mil viisil saab teoretiseerida või tõlgendada ja kelle teadmisi nähakse millegi enama kui „tooreste andmetena“, mis vajavad

²⁵ Kurvet-Käosaar, L. „Other Things Happened to Women“: World War Two, Violence, and National Identity in a *Sound of the Past* by Käbi Laretei and *A Woman in Amber* by Agate Nesaule. – *Journal of Baltic Studies*, 2003/3, lk 313–331; Kirss, T. Survivorship and the Eastern Exile: Estonian Women’s Life Narratives of the 1941 and 1949 Siberia. – *Journal of Baltic Studies*, 2005/1, lk 13–38.

²⁶ Stiver, S. *et al.* (toim). *Carrying Linda’s Stones: An Anthology of Estonian Women’s Life Stories*. Tallinn University Press 2006, lk 550–551.

²⁷ Stiver, S. *et al.* (toim). *Carrying Linda’s Stones*, lk 525–582.

²⁸ Aradau, C., Huysmans, J. *Critical Methods in International Relations*, lk 13–14.

²⁹ Aradau, C., Huysmans, J. *Critical Methods in International Relations*, lk 16. Vt ka Vivian M. May ülevaadet Anna Julia Cooperi epistemoloogilisest sedastusest, mis oli kallutatud marginaliseeritud elude ja summutatud hääle poole, sest mitmed vägivaldsed süsteemid, nagu orjandus, elavad edasi oleviku materiaalsetes ja epistemoloogilistes struktuurides. May, V. M. *Anna Julia Cooper on Slavery’s Afterlife: Can International Thought „Hear“ Her „Muffled“ Voice and Ideas?* – Owens, P., Rietzler, K. (toim). *Women’s International Thought: A New History*. Cambridge University Press 2021, lk 41–48.

³⁰ Väga hea arutelu, mis katab põhjalikult kriitiliste metodoloogiate raputavat potentsiaali: Aradau, C., Huysmans, J., lk 14–17.

³¹ Tickner, A. B. 2013. Core, Periphery and (Neo)imperialist International Relations. – *European Journal of International Relations*, 2013/19 (3), lk 631; Tilley, L. *Resisting Piratic Method by Doing Research Otherwise*. – *Sociology*, 2017/51 (1), lk 27.

„teatud silmapaari“, ütlemaks, et need on tarbimiseks valmis.³² Sestap on probleemipüstituse juures olulisel kohal teoreetilised raamid, mis aitavad uurijal näha probleemi teatud viisil. Kuigi aktsepteeritakse, et teooriad teatud moel, nagu Jenny Edkins väidab, loovad maailma, kiputakse tihti peale eeldama, et „probleemid“ lihtsalt eksisteerivad maailmas.³³ Eelkõige tahab Edkins tähelepanu juhtida sellele, et meie teoreetiline raamistik mõjutab otseselt seda, kuidas me probleeme defineerime.

Selles alapunktis vaatame täpsemalt, millised raamid peaksid inimõiguste uurimisega lahutamatuks seotud olema, kuid lõplikku retsepti anda ei saa, sest nagu Sally Haslanger on märkinud, toetuvad mitmed kriitilised teooriad ühiskondlikele liikumistele, mistõttu teooria ja praktika pidevalt muutuvad, arenevad.³⁴ Inimõiguste uurimine peaks põhinema sellistel kriitilistel lähenemisviisidel, mille korral analüüs lähtub vähemalt järgmistest pidepunktidest: interseksionaalsus, relatsioonilisus ja dekolonialism.

Põhjus, miks võiks lähtuda mitmest kriitilisest teooriast, seisneb selles, et eri teooriad võimaldavad käsitleda erisuguseid ebaõigluse vorme ja neid paremini välja joonistada (eriti tervitatav on, kui uurija suudab neid lähenemisviise omavahel põimida). Kriitiliste teooriate lähtekohti võib mõtestada mitmeti, alljärgnevalt toetume me Sally Haslangeri definitsioonile. Inspireerituna Nancy Fraserist, leiab ta: „Kriitiline ühiskonnateoreetik on tihedalt seotud ühiskondliku liikumisega. [...] Ma olen osake ühiskondlikust liikumisest, mis on pühendunud feminismi edendamisele ja rassismivastasusele ning püüab seeläbi saavutada sotsiaalset õiglust. [...] Seega on minu filosoofilised küsimused: mida vajab liikumine, et teha edusamme; millised on meie ees olevad väljakutsed; [...] kuidas me mõistame neid küsimusi nende inimeste vaatenurgast, kes võitlevad sotsiaalse õigluse eest?“³⁵ Kriitiliste teooriate teravik ei ole suunatud mitte ainult kontekstispetsiifilisusele ja positsioneeritusele (s.t sellele, millised teooriad ja miks aitavad uurijal vaadeldavat probleemi mõtestada ja kuidas tema (võimu)positsioon teda ja ühtlasi tema uurimistööd mõjutab), vaid ka selgelt väärtuste- ning koostööpõhisele toimetamisele (s.t uurija on kandnud sotsiaalsest õiglustest, väärtustab uuringus osalejate teadmisi ja võimaluse korral teeb nendega koostööd).

Näiteks feministlike uurimismeetodite fokuseeritus episteemilisele võrdsusele paneb proovile teadlase võime olla läbipaistev ja kriitiline enda tõlgenduste taga peituvate väärtushinnangute ja uskumuste ning tõlgenduste hierarhia suhtes (s.t kuidas võetakse arvesse uurimuses osalejate tõlgendusi), vähendab lõhet teadlase ja uurimuses osaleja vahel ning võimaldab näha seda, mis on neid mõlemaid mõjutanud ja kujundanud.³⁶ Refleksiivse feministliku uurimuse

³² Tilley, L., lk 27–42; Collins, P. H., 11. ptk. Üks oluline termin, mida kasutatakse selle protsessi eetilise ja poliitilise laetuse kirjeldamiseks, on „episteemiline vägivald“. See viitab kahju või ebaõigluse vormile, mis tuleneb teatud inimrühmade vaigistamisest. Squire, V., Perkowski, N., Stevens, D., Vaughan-Williams, N. *Reclaiming Migration: Voices from Europe's 'Migrant Crisis'*. Manchester University Press 2021, lk 48. Fricker ja Dotson räägivad lähemalt erinevatest episteemilise ebaõigluse liikidest: Fricker, M. *Epistemic Injustice: Power and The Ethics of Knowing*. Oxford University Press 2007; Dotson, K. *Tracking Epistemic Violence, Tracking Practices of Silencing*. – *Hypatia*, 2011/2, lk 236–257.

³³ Edkins, J. *Change and the Politics of Certainty*. Manchester University Press 2019, lk 33.

³⁴ Haslanger, S. *Resisting Reality: Social Construction and Social Critique*. Oxford University Press 2012, lk 12.

³⁵ Haslanger, S. *Doing Justice to the Social: Sally Haslanger in conversation with Jana Bacevic*. *Philosopher Spring seminar series* 2021. – <https://www.youtube.com/watch?v=wOYp5MgtaLw> (18.11.2021); Haslanger, S. *Resisting Reality*, lk 12; Bhandar, B., Ziadah, R. (toim). *Revolutionary Feminisms: Conversations on Collective Action and Radical Thought*. Verso 2020; Sultana, F. *Justice*. – Agnew, J. *et al.* (toim). *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*. Wiley-Blackwell 2015, lk 127–140.

³⁶ Etherington, K. *Becoming a Reflexive Researcher*. Jessica Kingsley Publishers 2004, lk 27; Ackerly, B., True, J. *Reflexivity in Practice: Power and Ethics in Feminist Research on International Relations*. – *International Studies Review*, 2008/4, lk 693–707; Ackerly, B., Stern, M., True, J. (toim). *Feminist Methodologies for*

(*reflexive feminist research*) korral tuleb teadlasel tuua täies mahus esile tema enda ja uuringus osalejate vaheline kommunikatsioon, nii et töö ei keskenduks mitte ainult sellele, mida on avastatud, vaid ka sellele, kuidas see on avastatud.³⁷ Kui teadustöö on refleksiivne ning suhet uurimuses osalejaga kajastatakse koostöö kaudu, võib see edendada kaasatust ja osalejaid võimestada. Kim Etheringtoni sõnul on sel viisil võimalik vähendada lõhet teadlase ja uuringus osaleja, teadja ja teadmise vahel. Nähes osalejatega lävimises eeskätt võimalust kuulata ja koostööd teha, on võimalik soodustada nende jõustamist, kaasatust ja tegutsemisvõimet.³⁸ Etherington selgitab, kuidas asesõna „mina“ kasutades kaob „anonüümse kolmanda isiku“ pakutav turvalisus ning see sunnib teadlast oma seisukohtade eest vastutama.³⁹ Feministlike lähenemisviiside ja metoodika olulisus seisneb selles, et uuringute demokraatiseerimine osalus- ja koostöömeetodite kaudu on seatud uurimistöö keskmesse, sealjuures kriitiliselt hinnates, kuidas toimivad võimusuhted konkreetsetes kontekstis ja mida see uuringu jaoks tähendab.

Alljärgnevalt peatume kolmel pidepunktil, mis tõstavad fookusesse kriitilised mõttekohad, mis otseselt mõjutavad seda, kuidas uurimistööd läbi viiakse. Interseksionaalsus (*intersectionality*)⁴⁰ võimaldab kriitiliselt ja kontekstispetsiifiliselt hinnata, kuidas inimese identiteedi markerid – seksuaalne ja sooline identiteet, nahavärv, vanus, klass, rahvus, usk, geopoliitiline asukoht jms – mõjutavad tema elu kõiki aspekte. Interseksionaalsus võimaldab nüansseeritumalt käsitleda eri inimeste olukordi, kogemusi (*lived experience*), seda, kuidas kogetav ebaõiglus ja rõhumine on seotud nende identiteediga. Farhana Sultana on uurinud, kuidas erisuguses olukorras olevad mehed ja naised seisavad silmitsi erisuguste ebaõigluse vormidega, mida omakorda mõjutab omavahel seotud ebavõrdsuste keerukas süsteem.⁴¹

Relatsioonilisus tähendab, et uuringus osalejaid ega uurimisprobleeme ei käsitleta n-ö vaakumis ega eraldiseisvatena, vaid püütakse näha nende põimumist (*entanglement*) ümbritsevaga ja nendevaheliste suhete kompleksust. See tähendab, et uurija ei ole uuringus osalejaga mitte ainult tihedasti seotud, vaid püüab ka erisuguste suhete/suhetustuse (*relations/relationality*) kaudu paremini välja tuua, kuidas erisugused struktuurid, toimijad ja teadmised on ühiskonnas põimunud.⁴² Näiteks vaadates vägivalla juurpõhjust, ei piirduta relatsioonilise lähenemisviisi korral üksnes füüsilise vägivallaga, vaid tuuakse välja ühenduskohad erisuguste vägivalla vormidega, osutades sealjuures nii struktuursele kui ka episteemilisele vägivallale. Sellisel viisil teadustööle lähenemine on vajalik, sest ainult nii suudame haarata maailma mitmekesisust, kompleksust ja läbipõimitust (*interconnectedness*).

Dekoloniaalse lähenemise (*decolonial approach*) korral on uurimistöö keskmes teadmusloome ehk valmisolek järjepidevalt endalt küsida, kuidas luuakse teadmisi maailma kohta, kus episteemilised ja materiaalsed ebavõrdsuse vormid on suuresti kujundanud seda,

International Relations. Cambridge University Press 2006.

³⁷ Etherington, K. *Becoming a Reflexive Researcher*, lk 32.

³⁸ *Ibid.*, lk 32.

³⁹ *Ibid.*, lk 27.

⁴⁰ Crenshaw, K. *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. – *University of Chicago Legal Forum* 1989/1.

⁴¹ Sultana, F. *Justice*, lk 136.

⁴² Kurki, M. *International Relations in a Relational Universe*. Oxford University Press 2020; Trowsell, T. A., *et al.* *Differing about Difference: Relational IR from around the World*. – *International Studies Perspectives*, 2021/1, lk 25–64; Tickner, A. B., Querejazu, A. *Weaving Worlds: Cosmopraxis as Relational Sensibility*. – *International Studies Review*, 2021/2, lk 391–40; Hobson, J. M., Sajed, A. *Navigating Beyond the Eurofetishist Frontier of Critical IR Theory: Exploring the Complex Landscapes of Non-Western Agency*. – *International Studies Review*, 2017/4, lk 547–572.

kuidas ühest või teisest probleemidest aru saadakse, ning seda, kellel on võimalik selles protsessis osaline olla. Teisisõnu, see lähenemine nõuab uurijalt pidevat reflekteerimist: kelle teadmiste ja miks uurimistöö tegemisel toetutakse ning kelle teadmisi väärtustatakse.⁴³ Minnes tagasi selle alapunkti avamõtte juurde, milles tõime välja globaalse põhja ja lõuna ebavõrdsuse selles protsessis, on nende küsimuste olulisus selge. Dekoloniaalne lähenemine toob esile ümbritseva konteksti kaalukuse: nii mineviku rõhuvad süsteemid, mis on jätnud oma jälje teadmusloomele ja teadustöös kasutatavatele analüütilistele raamistikele (ehk kellel on olnud võimalik teadmusloome protsessist osa võtta), kui ka praegused ebavõrdsuse vormid mõjutavad seda, mida ja kuidas on võimalik maailmas näha. Näite toome selle peatüki ühe autori, Birgit Poopuu kogemusest osalemisel julgeolekut puudutavate teadmiste loomise õpikojas, kus osa kohalolnuid pidas enesestmõistetavaks, et NATO peakontoris töötavate ametnike arusaam julgeolekust on n-ö julgeoleku ekspertiis, samal ajal Süüria aktivistide teadmine Süüria revolutsioonist tekitas küsimusi nende teadmiste kallutatusest. Sellest johtuvalt, nagu märgib Olivia Rutazibwa, võiks teadlasel olla kohustus läheneda uurimistööle antikolonialistlikult: meie, „kes me oleme [teadmusloome] hegemoonilises keskmes“, võiksime olla valmis tegema ruumi teistsugustele teadmiste ja avatud, laskmaks teistel ekspertiisi, käibelolevaid kategooriad ja süsteemsust (*rigour*) ümber mõtestada.⁴⁴

Üks näide sellisest inimõiguste uurimisest, mille korral teadustöö arvestas ülal kirjeldatud raame, on Vicki Squire'i *et al.* projekt, mille käigus uuriti, kuidas rändajad (*people on the move*) mõtestavad rännet.⁴⁵ Uurijad otsustasid loobuda selliste terminite nagu *migrant*, *põgenik* ja *varjupaigataotleja* kasutamisest, et teadustöö käigus oleks võimalik valitsuste kasutatavaid kategooriaid vaidlustada. Selle asemel rääkisid nad ebakindlates oludes rändavatest inimestest, rändajatest ja ebakindlast rändest, et paremini osutada olukorra prekaarsusele.⁴⁶ Selline lähenemine aitab kontekstitundlikumalt mõtestada, mida ühe või teise rändekogemuse saanud inimesed mõtleavad.⁴⁷ Taoline lähenemine, mille korral pole mitte ainult põhjalikult kaalutud, milliseid väljendeid kasutada ja kuidas need võivad uuringus osalejate elu mõjutada, vaid on ka osalejate teadmistes tõsiselt suhtunud ja nendega uurimistöö käigus võimalikult palju koostööd tehtud, avaldab domineerivale diskursusele – Euroopa migratsiooni kriis ja sellega kaasnev oht Euroopale – raputavat mõju. Squire'i *et al.* kriitiline lähenemine võimaldas (julgeoleku)ohu, arvnäitajate ja inimeste ohvrirolli asemel keskenduda rändajate lugudele, sellele, kuidas tohutu ebakindlus sunnib inimesi üldse rännet ette võtma. Tuues oma lugude kaudu esile, kui ebainimlikult neid rände eri etappidel on koheldud, teevad rändajad ka poliitilisi sedastusi, et neid koheldaks austuse ja inimväärikusega.⁴⁸ Erinevalt kriisinarratiivi kiireloomulisusest, hädaolukorrast ja tavapärase katkestusest, toovad need lood esile ebakindluse püsivuse: ebakindluse eest põgenejad on kogu oma teekonna vältel endiselt ebakindluse ja ebainimlike olude meelevallas.⁴⁹ Sel viisil toimetades tunnistab uurimisrühm nii oma teoreetiliste lähtekohtade kui ka teadmusloome

⁴³ Bendix, D., Müller, F., Ziai, A. (toim). *Beyond the Master's Tools?: Decolonizing Knowledge Orders, Research Methods and Teaching*. Rowman & Littlefield Publishers 2020; Browne, V., Danely, J., Rosenow, D. *Vulnerability and the Politics of Care: Transdisciplinary Dialogues*. – Browne, V., Danely, J., Rosenow, D. *et al.* (toim). *Vulnerability and the Politics of Care: Transdisciplinary Dialogues*, Oxford University Press 2021, lk 1–30; Tuhiwai Smith, L. *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples*. Zed Books 2012.

⁴⁴ Rutazibwa, O. U. *Hidden in Plain Sight: Coloniality, Capitalism and Race/ism as Far as the Eye Can See*. – *Millennium*, 2020/2, lk 240.

⁴⁵ Squire, V., Perkowski, N., Stevens, D., Vaughan-Williams, N. *Reclaiming Migration*.

⁴⁶ Squire, V., Perkowski, N., Stevens, D., Vaughan-Williams, N. *Reclaiming Migration*, lk 14–15.

⁴⁷ Hea kriitiline ülevaade visuaalidest, mis loodi Lääne ajakirjanduses ebakindlates tingimustes liikuvatest inimestest: Chouliaraki, L., Stolić, T. *Photojournalism as Political Encounter: Western News Photography in the 2015 Migration "Crisis"*. – *Visual Communication*, 2019/3, lk 311–331.

⁴⁸ Squire, V., Perkowski, N., Stevens, D., Vaughan-Williams, N. *Reclaiming Migration*, vt sissejuhatust ja 2. ptk.

⁴⁹ Squire, V., Perkowski, N., Stevens, D., Vaughan-Williams, N. *Reclaiming Migration*, vt sissejuhatust ja 2. ptk.

protsessi olulisust uurimistöö kontekstis. Nad lasevad ebakindlates oludes liikuvatel inimestel endil nendega toimuvat mõtestada, sealjuures käsitledes seda kui otsest tagasisidet Euroopa Liidu poliitikale.

Võtmaks kokku põhjused, miks peaks inimõiguste uurimine ajama juured kriitiliste teooriate (ka kriitiliste tegevuste ja võtete) keskmesse, tsiteerigem Donna Haraway mõtet, mille ta võttis üle Briti sotsiaalanthropoloogilt Marilyn Strathernilt: „On oluline, milliseid ideid me kasutame, et mõelda nende abil teistest ideedest [...], on oluline, milliseid asju me kasutame, et mõelda nende abil teistest asjadest [...], on oluline, millised lood loovad maailmu, millised maailmad loovad lugusid.“⁵⁰

2. Inimõiguste uurimise eetika ja teadlase-uuriija vastutus

Uurimistöö eetilisus tähendab, et järgitakse kõiki heas teadustavas⁵¹ esitatud põhimõtteid, mis annavad suuniseid vastutustundliku uurimistöö tegemiseks. Kindlasti ei ole võimalik siin peatükis käsitleda kõiki olulisi eetilisi kaalutlusi, eelkõige rõhutame, et eetiliselt peab käituma kogu uurimisprotsessi vältel. See ei ole lihtsalt n-ö linnukese kirja saamise ülesanne, mille korral institutsionaalse eetilise nõusoleku saamine (nt ülikoolide juures asuva eetikakomitee nõusolek) tähendab, et kõik eetilised küsimused on lahendatud. Helen Kara on selgitanud, et ebaeetiline on arvata, et formaalne eetikakontroll (*formal ethics review*) võrdub eetikaga ja et sel hetkel, kui uurija saab eetikakomitee kinnituse, on eetika „tehtud“.⁵² See tähendab ühtlasi seda, et uuringus osalevatelt inimestelt nõusoleku küsimine ei ole ühekordne nõusolekuvormi allkirjastamine, vaid protsess, mis hõlmab muu hulgas seda, et uurija teavitab uuringus osalejat sellest, kuidas temalt saadud andmeid kasutatakse, võimaldab inimesel ka pärast nõusoleku andmist osalemisest loobuda (nt katkestada intervjuu, võtta nõusolek tagasi pärast intervjuu toimumist) ning mõtleb läbi, kas ja millist abi võib intervjuueeritav intervjuu järel vajada (*aftercare*).⁵³

Inimõiguste uurimise puhul algab eetika nii uurimisküsimuse sõnastamisest (miks selline küsimus ja milline on selle uurimise mõju ühiskonnale?) kui ka uurimistöö analüütilise raamistiku, sealhulgas metodoloogia valikust.⁵⁴ Iga uurija peab läbi mõtlema, kas, kus ja kellega ta uurimistööd alustab ning kuidas (millistest põhimõtetest lähtuvalt) uurimistöö raames tegutseb.⁵⁵ Pidev reflekteerimine ja valikute tegemise läbipaistvus on kriitilise uurimistöö alustalad. Need toovad selgelt esile, kuidas on järeldusteni jõutud, ja annavad teistele teadlastele selgemad teeviidad, mida sellise uurimistöö tegemine on tähendanud.

⁵⁰ Haraway, D. J. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Duke University Press 2016, lk 12.

⁵¹ Hea teadustava. Tartu, 24.10.2017. – <https://www.etag.ee/hea-teadustava-raamdokument/> (22.10.2021).

⁵² Kara, H. *Research Ethics in the Real World*. Suurbritannia: Policy Press 2018.

⁵³ *Ibid.*, lk 151–160. Samaselt intervjuuolukorrale on oluline, et ka tekstide analüüsil mõtleksime eetilistele küsimustele, mis puudutavad näiteks tekstide valiku põhimõtteid ja seda, miks või kuidas läheneme üht või teist liiki tekstile ning kuidas neid analüüsima asume. Vt nt Käihkö, I. *Conflict Chatnography: Instant Messaging Apps, Social Media and Conflict Ethnography in Ukraine*. – *Ethnography*, 2020/1, lk 71–91.

⁵⁴ *Ibid.*, lk 71–84. Hea näide: Vedam, S. *et al.* *The RESPCCT Study. Research Examining the Stories of Pregnancy and Childbearing in Canada Today*. – https://ubc.ca1.qualtrics.com/jfe/form/SV_77f1260sDvM0MWV (22.10.2021).

⁵⁵ Amber Murrey arutleb, kuidas uurimistöö tegemisel tähenduslike suhete loomine tähendab seda, et mõeldakse hoolikalt, millistele uuringus osalejate vajadustele meie töö vastab. Vt Murrey, A. *Slow Dissent and the Emotional Geographies of Resistance*. – *Singapore Journal of Tropical Geography* 2016/2, lk 224–248.

Inimõiguste uurimise eetika üks elemente on osaluseetika⁵⁶ ehk see, kuidas on uurimine läbi arutatud nendega, keda uurimistöö puudutab. Eriti olulisel kohal on andmete tõlgendamine: mil määral on uurija valmis andmeid tõlgendama koos uuringus osalejatega ja arutelu võimaldamiseks nendega oma uurimistööd jagama.⁵⁷ See on pidev protsess, mille juurde tuleb ikka ja jälle tagasi tulla, mitte asi, mida teha vaid n-ö linnukese kirjasaamise pärast. Vahel võib see viia ka selleni, et on vaja uurimistöö fookust muuta, sest uuringus osalejad on väsinud (*research fatigue*), kuna mitukümmend aastat on teadlased käinud nende juures samade küsimustega ja sama uuringukava rakendades, aga nende elu seisab ikka paigal.⁵⁸

2.1. Teema valimine

Üks kaalukas küsimus inimõiguste uurimise metodoloogia puhul on küsimus uurimisteamast: mida või keda me uurime ja miks? Ka siin tuleb lähtuda uurimiseetikast. Eelnev arutelu kriitilise metodoloogia põhimõtete üle näitab selgelt, kuidas uurimisteamade valikut mõjutavad mitmesugused struktuursed tegurid, näiteks ülikooli eelistused (millistele teemadele pööratakse õppekavas tähelepanu, millised teemad on jäetud välja), ühiskondlik tellimus ja poliitiline kontekst (millised teemad on tabuteemad, milliseid peetakse vähe tähtsaks) ja (teadus)rahastuse jaotus. Need kontekstuaalsed tegurid mõjutavad ka inimõiguste uurimist. Sally Engle Merry on juhtinud tähelepanu, kuidas inimõiguste uurimises kiputakse üha enam keskenduma arvudele, inimõiguste olukorra kvantifitseerimisele (*quantification*).⁵⁹ Ühest küljest on see arusaadav, kuna probleemkohtadele tähelepanu pööramiseks ning lahendustele rahastuse saamiseks on igasugused arvnäitajad (nt milline on lähisuhtevägivalla levimus) vajalikud, need aitavad edasi anda probleemi kiireloomulisust. Teisest küljest, nagu Engle Merry välja toob, kaasneb arvudega oht, et kaotame silmist spetsiifilise konteksti, mida arvud ei suuda edasi anda, kuid mille tundmine on lahenduse leidmise eeldus.⁶⁰

Kriitiline metodoloogia peaks ajendama mõnda teemat ka mitte uurima (kas või ajutiselt), isegi kui küsimus tundub tähtis ja olemas on ühiskondlik tellimus. Selliste teemade kohta ei saa esitada lõplikku nimekirja, tähtis on teema valikul küsida endalt, kas selle teema uurimine võib kõiki ettevaatusabinõusid arvesse võttes kedagi kahjustada, seada ohtu kellegi turvalisuse, elu või tervise või viia välja inimõiguste rikkumiseni (ükskõik, kas kaudselt või otseselt). Samuti tasub põhjalikult kaardistada varasemat kirjandust ja hinnata, kas see teema on juba kaetud ja kuidas seda on tehtud ning äkki on sellel teemal ka mõni teine nurk, mis ei ole nii palju tähelepanu saanud, aga on siiski oluline. Võimaluse korral võiks kaaluda kaasavat lähenemist, arvestades uuringus osalejate enda hinnangut projekti fookusele, et vältida sellisele teemale keskendumist, mis uuringus osalejatele endile eriti korda ei lähe. Näiteks Sara L. M. Davis on täheldanud, kuidas mõnes inimõigusi rikkivas riigis on keeruline koguda infot HIV-positiivse diagnoosiga inimeste, seksitöötajate või LGBT+ kogukonda

⁵⁶ Cahill, Sultana ja Pain arutlevad, mida tähendab osaluseetika praktiseerimine: Cahill, C., Sultana, F., Pain, R. Participatory Ethics: Politics, Practices, Institutions. – ACME: An International Journal for Critical Geographies 2007/3, lk 308.

⁵⁷ Field, J., Johar, A. Perspectives on „Giving Back“: A Conversation Between Researcher and Refugee. – Mac Ginty, R., Vogel, B., Brett, R. (toim). The Companion to Peace and Conflict Fieldwork. Cham: Palgrave Macmillan 2021, lk 471–484; Pittaway, E., Bartolomei, L., Hugman, R. „Stop Stealing Our Stories“: The Ethics of Research with Vulnerable Groups. – Journal of Human Rights Practice 2010/2 (2), lk 229–251.

⁵⁸ Krystalli, R., Hoffecker, E., Leith, K., Wilson, K. Taking the Research Experience Seriously: A Framework for Reflexive Applied Research in Development. – Global Studies Quarterly, 2021/3; Poets, D. Failing in the Reflexive and Collaborative Turns: Empire, Gender and the Impossibilities of North-South Collaborations. – Kušić, K., Záhora, J. (toim). Fieldwork as Failure: Living and Knowing in the Field of IR. E-IR Publishing 2020; Močnik, N. Sexuality after War Rape: From Narrative to Embodied Research. Routledge 2018.

⁵⁹ Engle Merry, S. The Seductions of Quantification. University of Chicago Press 2016.

⁶⁰ *Ibid.*

kuuluvate inimeste kohta, kuna nende inimeste identiteet on kriminaliseeritud. Nad kogevad diskrimineerimist, vägivalda ja tagakiusamist ning enda kohta taolise info avalikustamine (isegi üksnes teadlasele) võib seada ohtu mitte ainult nende tervise, vaid ka elu.⁶¹

Samuti peab iga teadlane-uurija endalt küsima, kas selle teema uurimiseks, mille vastu tal on huvi, on tal ka piisav ettevalmistus ning kuidas suhestub uuritava teema ja näiteks intervjuueeritavatega tema enda identiteet ja sotsiaalne staatus. Marsha Henry kirjutab oma palju vastukaja saanud blogipostituses „10 põhjust, miks mitte kirjutada magistritööd seksuaalvägivallast relvakonflikti raames“, kuivõrd oluline on analüüsida uurija positsiooni, vaatepunkti ja spetsiifilise teadmise puudumist (*positionalities, standpoints, situated knowledges*).⁶² Samuti tuleb küsida, kas teadustöö saaks toetuda juba olemasolevale, juba kellegi teise poolt välitöödel (*fieldwork*) või muul viisil kogutud andmetele. Näiteks mitmed uurijad on märkinud, kuidas uuringus osalejad on neile öelnud, et vahepeal on nad mõelnud, et esimene uurija oleks võinud vestluse lindistada ja selle edasi anda järgmistele uurijatele, sest ikka ja jälle küsitakse samu asju⁶³, või siis seab uurimuse fookus nad justkui lõksu, nii et nad ei saa ohvrirollist välja.⁶⁴ Seetõttu otsustaski Močnik koos uurimuses osalenud naistega suunata uurimisfookus sõjaaja seksuaalvägivallalt naiste seksuaalsusele, sest uuringus osalevad naised tundsid, et alaline „seksuaalvägivalla silt“ takistab neil eluga edasi liikumast ja nad ei suuda end enam seksuaalselt näha – üks silt on nende identiteeti sedavõrd äärmuslikult mõjutanud.

2.2. Keda me tsiteerime?

Teadustöö tegemise puhul on tähtis, keda me tsiteerime ja milliseid allikaid kasutame. Tähtis pole mitte ainult allikakriitilisus (ehk kriitilised küsimused selle kohta, kas kasutatud allikas on usaldusväärne, kas viidatud uuringu andmed on kogutud kooskõlas teaduses ettenähtud standarditega jne), vaid ka see, kelle ideid ja analüüsi peetakse piisavalt oluliseks, et nende raamatuid ja teadusartikleid tsiteerida. Need valikud ei ole neutraalsed ega lähtu pelgalt allika sisulisest kvaliteedist. Tsiteerimise sagedust mõjutavad muu hulgas institutsionaliseeritud sooline ebavõrdsus, rassism, seksism, tsiteeritava teadlase institutsionaalne kuuluvus (millise ülikooliga ta on seotud). David Duriesmith on tabavalt kirjeldanud, kuidas selleks, et näiteks soouuringuid (*gender research*) peetaks väärtuslikuks, peavad soouurijad kulutama tarbetult palju energiat sellele, et selgitada, miks sooperspektiiv on vajalik (kasulik) meestekesksetele (*malestream*) käsitlustele, mis ei panusta soouuringutesse, jätavad vastamata feministlikule kriitikale või ignoreerivad naiste teadustööd.⁶⁵ Siin tuleb kindlasti arvesse võtta interseksionaalsust, kuna peale soolise identiteedi mõjutab sellist ebavõrdsust ka rassism ja sotsiaalne klass.

Kahjuks esineb ka soouuringutes ja feministlikes teadustöödes tsiteerimisprobleemi: kõrvale jäetakse mustanahaliste naissoost teadlaste panus ja veelgi vähem tunnustust leiab globaalsest lõunast pärit teadlaste panus. Omaenda kogemusest võime näitena tuua ühe rahvusvahelise

⁶¹ Davis, S. L. M, *The Uncounted. Politics of Data in Global Health*. Cambridge University Press 2020.

⁶² Henry, M. Ten Reasons Not To Write Your Master's Dissertation on Sexual Violence in War. 04.06.2013 – <https://thedisorderofthings.com/2013/06/04/ten-reasons-not-to-write-your-masters-dissertation-on-sexual-violence-in-war/> (17.11.2021).

⁶³ Poets, D. Failing in the Reflexive and Collaborative Turns: Empire, Gender and the Impossibilities of North-South Collaborations. – Kušić, K., Záhora, J. (toim). *Fieldwork as Failure: Living and Knowing in the Field of IR*. E-IR Publishing 2020.

⁶⁴ Močnik, N. *Sexuality after War Rape: From Narrative to Embodied Research*. Routledge 2018.

⁶⁵ Duriesmith, D. Friends Don't Let Friends Cite the Malestream: A Case for Strategic Silence in Feminist International Relations. – *International Feminist Journal of Politics*, 2020/1, lk 26–32.

teadusajakirja peatoimetaja kommentaari Eesti abordiregulatsiooni käsitletud teadusartikli avaldamise kohta. Nimelt, toimetaja kiitis artikli analüüsi kvaliteedi ning argumentatsiooni heaks, kuid küsis meilt, miks peaks kedagi huvitama Eesti kui „väikese Ida-Euroopa riigi“ näide (erinevalt sellistest suurriikide nagu Suurbritannia ja Saksamaa).⁶⁶ See näide illustreerib ilmekalt uurijate erisuguseid episteemilisi privileege, s.t teatud kontekstide uurimisel peavad autorid kulutama väga palju energiat taustteadmiste andmisele ja sestap jääb sisuliseks aruteluks ruumi vähe (nt erisused Ameerika Ühendriikide kohta näidete toomisel vs. Eesti kohta näidete toomisel).

C. W. Bonneau *et al.* on ühes ülevaateartiklis käsitletud soolist tsiteerimislõhet (*citation gender gap*) ehk nähtust, mille korral oleneb inimese soolisest identiteedist see, kui palju kedagi tsiteeritakse, kusjuures naiste kirjutatud teadusartikleid tsiteeritakse süstemaatiliselt vähem.⁶⁷ Daniel Maliniaki *et al.* analüüsisid rahvusvaheliste suhete teemal kirjutatud teadusartikleid ja leidsid, et meeste kirjutatud artikleid tsiteeriti umbes 4,8 võrra rohkem kui naiste kirjutatud teadusartikleid.⁶⁸ Naiste teadustöödele on viidatud vähem ka õppekavades, eriti meeste koostatutes.⁶⁹ Tsiteerimiste hulk ja koht (millises väljaandes) mõjutavad teadlase karjäärivõimalusi ning selle kaudu ka seda, millised uurimisteemad saavad tähelepanu ja millised mitte. Sooline tsiteerimislõhe võib seega negatiivselt mõjutada naiste teaduskarjääri.⁷⁰

Niisiis tähendab kriitiline inimõiguste metodoloogia ka seda, et iga uurija analüüsib süvitsi, millistele allikatele tema töö toetub, keda ta tsiteerib, kelle panusest pole ta isegi teadlik ja kelle hääl on puudu. Kriitiline inimõiguste metodoloogia peab teadvustama tsiteerimislõhet (*citation gap*) ja -poliitikat (*citation politics*). Peale iga teadlase individuaalse panuse lasub vastutus võidelda tsiteerimislõhe vastu ka ülikoolidel, kirjastustel ja teadusajakirjade toimetuskolleegiumidel. Kirsten Ainley, Ida Danewid ja Joanne Yao toovad välja viis soovitud, kuidas teadusajakirjade toimetuskolleegiumid saaksid olukorda parandada: julgustada autoreid mõtlema, keda ja miks nad tsiteerivad (sh põhjendama oma valikuid); töötada aktiivselt oma sisu ja sihtrühmade mitmekesistamise nimel; mitmekesistada retsensentide ringi; toetada vähem esindatud rühmi kaastööd tegema ja neid juhendada ning kujundada teadlikult tähelepanu saavate teemade ringi.⁷¹

⁶⁶ Viidatud artikkel siiski ilmus. Vt Oja, L. Why is a „good abortion law“ not enough? The Case of Estonia. – Health and Human Rights Journal 2017/1.

⁶⁷ Bonneau, C. W. *et al.* The Review Process and the Citation Gap: The Role of the Editor’s Nudge. – The Journal of Politics, 2021/2, lk 772–773.

⁶⁸ Maliniak, D., Powers, R., Walter, B. F. The Gender Citation Gap in International Relations. – International Organization, 2013/67, lk 889–922.

⁶⁹ Colgan, J. Gender Bias in International Relations Graduate Education? New Evidence from Syllabi. – PS: Political Science and Politics, 2017/50, lk 456–60.

⁷⁰ Alper, J. The Pipeline Is Leaking Women All the Way Along. – Science, 1993/5106, lk 409–41; Symonds, M. R. E., *et al.* Gender Differences in Publication Output: Towards an Unbiased Metric of Research Performance. PLoS ONE, 2006/1.

⁷¹ Ainley, K., Danewid, I., Yao, J. Challenging the Gender Citation Gap: What Journals Can Do. 22.08.2017. – <https://medium.com/international-affairs-blog/challenging-the-gender-citation-gap-what-journals-can-do-f79e0b831055> (08.10.2021).

3. Meetodite kriitiline kasutamine

Selles alapunktis ei anna me põhjalikku ülevaadet erisugustest uurimismeetoditest. Mõistagi on see, kuidas korraldada poolstruktureeritud intervjuusid või lugeda, tõlgendada ja kokku võtta kohtulahendites öeldut, samuti oluline, aga neid teemasid on juba põhjalikult käsitletud teistes allikates.⁷² Selle asemel keskendume meetodite kriitilisele analüüsile ehk küsimusele, kuidas liikuda õiglasema meetodi suunas.

Michelle Fine on üks neid uurijaid, keda huvitab õiglaste meetodite tähendus.⁷³ Fine'i sõnul peaks neil, kes puutuvad ebaõiglusega vahetult kokku, olema võimalik osaleda uuringukavandi kujundamisel ja ka jooksvalt uurimises kaasa rääkida.⁷⁴ Inimõiguste valdkonnas on see eriti oluline, kuna uurimistööd puudutavad väga sageli just neid inimesi, kes ise kogevad inimõiguste rikkumist. Kriitilise, kaasava ja tegevuspõhise uurimise (*critical participatory action research*) korral seatakse eriti olulisele kohale teadmusloome protsess ja poliitika (*politics of knowledge production*) ning väärtustatakse teadmisi ja vaatenurki, mida on kõige enam mõjutanud struktuurne ebaõiglus ja mis rakendavad oma teadmised ühiskondlikuks tegevuseks (*social action*).⁷⁵ Kriitiline, kaasav ja tegevuspõhine uurimine pole pelgalt metodoloogia, vaid eelkõige „epistemoloogia [...], mis seab radikaalselt küsimuse alla, kes on ekspert, mida arvestada teadmisenähtena ning kes peaks uurimisküsimused koostama ja uuringukavandi tegema.“⁷⁶ Kriitiline, kaasav ja tegevuspõhine uurimine toetub korraga mitmele kriitilisele teooriale, näiteks feministlikule, kvääri- (*queer*), kriitilisele rassi- (*critical race theory*)⁷⁷, dekoloniaalsele või marksistlikule teooriale.

Sellise uurimise korral on oluline ka uurimismeeskonna mitmekesisus: meeskond koosneb alati akadeemikutest, aga ka kogukonnaliikmetest (*community-based researchers*). See tähendab, et jagatakse ja kuulatakse üksteise kogemusi, positsionaalsust ja oskusi. Teisisõnu, uurimisrühm reflekteerib, millised on kellegi kogemused ja oskused, et võimalikult hästi uurimistööd läbi viia, ning samas kaalub jooksvalt, kas vajalikud kogemused ja inimesed on ikka kaasatud. Kriitilise, kaasava ja tegevuspõhise uurimise juured on aktivismis, mistõttu selle keskmes on võitlus sotsiaalse õigluse eest. Ühtlasi on sellise uurimistöö tulemused

⁷² Vt nt Blakeley, R. *Elite Interviews*. – Shepherd, L. J. (toim). *Critical Approaches to Security: An Introduction to Theories and Methods*. Routledge 2012, lk 158–168.

⁷³ Fine, M. *Just Methods in Revolting Times*. – *Qualitative Research in Psychology*, 2016/4, lk 347–365; Fine, M., Torre, M. E. *Critical Participatory Action Research: A Feminist Project for Validity and Solidarity*. – *Psychology of Women Quarterly*, 2019/4, lk 433–44; Torre, M. E., *et al.* *Critical Participatory Action Research on State Violence: Bearing Wit(h)ness across Fault Lines of Power, Privilege and Dispossession*. – Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (toim). *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Sage Publications 2018, lk 492–515; Cahill, C., Sultana, F., Pain, R.; Schulz, P. 2020. *Examining Male Wartime Rape Survivors' Perspectives on Justice in Northern Uganda*. – *Social & Legal Studies*, 2020/1, lk 19–40. Olulised käsitlused, mida vaadata koostööpõhise ja kriitilise uurimistöö tegemisel: Artz, L. *et al.* *Participation in Practice: A Case Study of a Collaborative Project on Sexual Offences in South Africa*. – *Feminist Review*, 2017/1, lk 79–96; Tilley, L.; Torre M. E., *et al.*; Poopuu, B. *Dialogical Research Design: Practising Ethical, Useful and Safe(r) Research*. – *Social Epistemology*, 2020/1, lk 31–42; Harman, S. *Seeing Politics: Film, Visual Method, and International Relations*. McGill-Queen's Press 2019; Bliesemann de Guevara, B., Furnari, E., Julian, R. *Researching with 'Local' Associates: Power, Trust and Data in an Interpretive Project on Communities' Conflict Knowledge in Myanmar*. – *Civil Wars*, 2020/4, lk 427–452; Močnik, N. *Sexuality after War Rape*; Bejarano, A. *et al.* *Decolonizing ethnography*.

⁷⁴ Fine, M. *Just Methods*; Tuhiwai Smith, L. *Decolonizing Methodologies*.

⁷⁵ Fine, M., Torre, M. E. *Critical Participatory Action Research*, lk 1.

⁷⁶ Fine, M., Torre, M. E., lk 3.

⁷⁷ Hea ülevaade kriitilise rassi teooriast: Meghji, A. *Towards a Theoretical Synergy: Critical Race Theory and Decolonial Thought in Trumpamerica and Brexit Britain*. – *Current Sociology*, 2020.

olulised mitmel otstarbel, need ei ole suunatud ainult akadeemilistele saavutustele.⁷⁸ Sellisel uurimisviisil on mitmeid positiivseid külgi, samas on vaja tähelepanelikult kaaluda – nagu iga muu uurimistöö puhulgi –, kuidas ja millistel tingimustel asjaosaliste koostöö toimib. Uuriija peab läbi mõtlema, kuidas koostööd korraldada ja kas on piisavalt tähelepanu pööratud inimesi mõjutavale võimudünaamikale.⁷⁹

3.1. Intervjuu kui meetodi kriitiline vaade

Meetodi valik sõltub metodoloogilistest-teoreetilistest lähtekohtadest – uurimistöö analüütilisest raamistikust – ja sellest, mida soovitakse teada saada. Seejuures tuleb arvesse võtta probleemipüstituse konteksti, otsustamaks, kas valitud meetod on inimlikult ja eetilisel parim moodus, kuidas oma küsimusele vastus leida. Intervjuu on üks levinuimaid viise uurimistööd läbi viia. Kuna paljut sellega seotut, näiteks intervjuu tüüpe (fookusrühma intervjuu jm) ja etappe (intervjuu kavand, intervjuueeritavate leidmine, intervjuu läbiviimine ja analüüsimine jm), on mitmes meetodiõpikus väga põhjalikult käsitletud⁸⁰, peatume meie eelkõige sellistel intervjuu etappidel, mis mõjutavad seda, kuidas teadmisi luuakse – eriti seda, mis puudutab dialoogilisemat lähenemisviisi, ehk uuringus osalejatesse suhtumist.

Lee Ann Fujii on mõtestanud, mida tähendab relatsiooniline intervjuu (*relational interview*) ja miks on seda iseäranis otstarbekas kasutada siis, kui eesmärk on paremini mõista uuringus osalejate tähenduskategooriaid.⁸¹ Relatsioonilise intervjuueerimise korral luuakse teavet dünaamiliselt uurija ja intervjuueeritava dialoogi kaudu. Vastavalt õiglasemate meetodite põhimõtetele luuakse andmeid ja kujundatakse arusaamu koos – uurija ja intervjuueeritava vaheline koostöö on märgilise tähtsusega.⁸² Fujii nendib, et sellise intervjuueerimise olulisim põhimõte on refleksiivsus (*reflexivity*). Refleksiivsuse all peab ta silmas järgmist:

„[...] kriitiline, pidev uurimine, kuidas uurija suhtleb teiste inimestega – osalejatega, uurimisassistentidega, tõlkidega ja teiste vestluspartneritega. Refleksiivsus hõlmab hoolikat kaalumist, kuidas positsiooniküsimused, näiteks uurija isiklikud omadused või teoreetilised seisukohad kujundavad uurimisprotsessi. Sellised küsimused mõjutavad, milliseid teadmiväiteid saab uurija esitada. Refleksiivsus võib – ja peabki – hõlmama ka eetilise tundlikkuse arendamist, mis võib teadlast häälestada, kuidas tema uuringukava, praktika ja strateegiad mõjutavad teisi. Refleksiivne hoiak, mis hõlmab tugevat eetilist tundlikkust, aitab vältida intervjuueeritavatele liiga tegemast (*do no harm*) [...]“⁸³

⁷⁸ Fine, M., Torre, M. E., lk 3.

⁷⁹ Mwambari, D. Local Positionality in the Production of Knowledge in Northern Uganda. – International Journal of Qualitative Methods, 2019/18, lk 1–12; Bouka, Y. Researching Violence in Africa as a Black Woman: Notes from Rwanda. Working paper, 2015. – http://conflictfieldresearch.colgate.edu/wp-content/uploads/2015/05/Bouka_WorkingPaper-May2015.pdf (18.11.2021); Bouka, Y. Collaborative Research as Structural Violence. Political Violence @ a Glance, 12.07.2018 – <https://politicalviolenceataglance.org/2018/07/12/collaborative-research-as-structural-violence/> (18.11.2021); Tilley, L. Resisting Piratic Method; Poets, D. Failing in the Reflexive and Collaborative Turns.

⁸⁰ Vt nt Fujii, L. A. Interviewing in Social Science Research: A Relational Approach. Routledge 2017; Gubrium, J. F., et al. The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft. SAGE Publications 2012.

⁸¹ Fujii, L. A. Interviewing in Social Science Research, lk 3. Täendus kategooriad viitavad tähendustele, mille annavad sündmustele, terminitele, tegevustele ja protsessidele uurimuses osalejad: Annist, A. Otsides kogukonda sotsialismijärgses keskkülas: arenguantropoloogiline uurimus. Tallinn University Press 2011.

⁸² Fujii, L. A. Interviewing in Social Science Research, lk 3.

⁸³ Fujii, L. A. Interviewing in Social Science Research, lk 1.

Praktilised sammud, mis teevad sellise intervjuerimise võimalikuks, on järgmised: aktiivne kuulamine, intervjueritavate „keele ja maailma“ tundmine, enda „vigadest“ õppimine ning intervjueritavate – uurijaga koos probleemi tõlgendajate – väärikas ja lugupidav kohtlemine. Aktiivse kuulamise eeldus on ühelt poolt uudishimu ja tähelepanelikkuse edendamine ja praktiseerimine, nii et isegi kui uurijal on temaatiline intervjuu kava olemas ja tekkinud juba esmased arusaamad, siis on ta paindlikult valmis intervjuu käigus oma plaane ja tõlgendusi kohandama või lausa muutma. Teiselt poolt on vaja uurijal tunda hästi uuritava konteksti ja kontekstispetsiifilisi või kohalikke tähenduskategooriaid, sest muidu võib juhtuda, et ta n-ö kirjutab kohaliku konteksti juba endale familiaarsete tähendustega üle. Seda juhtub üsna tihti, eriti kui on tegemist laialt levinud mõistetega, näiteks *õiglus* ja *vabadus*. Niisugusel juhul võib uurija, selle asemel et püüda täpsemalt aru saada, kuidas uuringus osaleja nähtust mõtestab, täita (ise seda teadvustamata) selle endale tuttava sisuga.⁸⁴ Fujii rõhutab, et uurija peaks toimima järgmiselt:

„[...] võtma korraka arvesse intervjuu eri aspekte, alates kõrvalruumist kostvatest häältel ja sealt tulevatest lõhnadest ning lõpetades sellega, mida intervjueritav ütleb või jätab ütlemata, ka vaikimise ja kehakeele kaudu. See tähendab ühtlasi seda, et tuleb märgata, millal intervjueritavad kalduvad ilustama, rääkima pooltõdesid või valetama, millal nad vastamisest kõrvale hiilivad või teatud teemasid väldivad ja millal nad tuginevad kuulujuttudele kui teadmiste allikale. Kõik need elemendid – pooltõed, vaikimine, kuulujutud ja muu – moodustavad metaandmed ehk andmed andmete kohta.“⁸⁵

Intervjueritava „keele ja maailma“ tundmine on oluline, sest see ei võimalda mitte ainult paremat, antud juhul kontekstitundlikku ligipääsu intervjueritava maailmale ja laiemale ringile intervjueritavatele, vaid ka refleksiivsemat lähenemist uurimistööle. Fujii ei pea siin silmas mitte ainult keelelisi, vaid ka kontseptuaalseid ja tähendusloome aspekte. Uurijat võib intuitsivselt tõmmata teatud käibetõe poole, aga oskus teist inimest kuulata ja teda mõista peaks tekitama huvi rohkem teada saada, kuidas üht või teist mõistet praktikas kasutatakse (*meaning in use*).

Valmistudes järel doktorantuuri projektiks, mille raames käsitleti Süüria aktivistide arusaamu Süüria revolutsioonist, seadis käesoleva peatüki üks autoritest, Birgit Poopuu endale eesmärgiks mitte ainult tutvuda selleteemalise kirjandusega (kriitiliselt hinnates, kelle teadmised kujundavad uurija tähenduskategooriaid), vaid ka kohtuda ja rääkida uurijatega, kes on kaasavamaid raamistikke ise rakendanud ning on valmis sellest rääkima ja reflekteerima, mida see praktikas on tähendanud.⁸⁶ Oskus õppida oma vigadest ja ka tunnustada oma vigu on uurijale äärmiselt kasulik, sest tihti alles praktika kaudu ja ise „komistades“ hakkame selgemini mõistma, kuidas saaks paremini. Süüria aktivistidega tehtud intervjuude käigus sai kohe alguses otsustatud, et üks küsimus, mida tuleb kogu uurimistöö jooksul endaga kaasas kanda ja intervjueritavatelt küsida, on järgmine: kuidas on see uurimistöö kasulik neile (selmet ise midagi eeldada)?⁸⁷

⁸⁴ Selle küsimuse harutab väga hästi lahti: Schaffer, F. C. *Ordinary Language Interviewing*. – Yanow, D., Schwartz-Shea, P. (toim). *Interpretation and Method*. M. E. Sharpe 2006, lk 183–193.

⁸⁵ Fujii, L. A. *Interviewing in Social Science Research*, lk 3-4.

⁸⁶ Močnik, N. *Sexuality after War Rape*; Kušić, K., Záhora, J. (toim). *Fieldwork as Failure: Living and Knowing in the Field of IR*. E-IR Publishing 2020; Bliesemann de Guevara, B., Bøås, M. (toim). *Doing Fieldwork in Areas of International Intervention: A Guide to Research in Violent and Closed Contexts*. Policy Press 2020; Mac Ginty, R., Roddy, B., Vogel, B. (toim). *Companion to Conducting Field Research in Peace and Conflict Studies*. Palgrave 2020.

Viimaks, relatsiooniline intervjuerimine tähendab, et intervjueritavaid koheldakse inimlikult.⁸⁸ Fujii räägib selles kontekstis „suurema eetilise tundlikkuse“ edendamise ja praktiseerimisest.⁸⁹ See tähendab, et refleksiivsus ei saa jääda pinnapealseks, vaid peab olema oluline uurimistöö osa, millele uurija mõtleb igal sammul. Palju abi on kolleegidega avatult ja ausalt kogemuste vahetamisest ning eriti hea on üks viimase aja praktikaid, et üha enam räägitakse uurimistöö läbiviimise kõögipooldest.⁹⁰ Laias laastus viitab see sellele, mis uurimistööd tehes läheb viltu või ei kulge plaanipäraselt ning mis tihti ei jõua publikatsioonidesse, küll aga poeb uurijale naha vahele ja aitab paremini mõista, mida tähendab teadustöö läbikukkumine (*research failure*).

Keskendusime intervjuude läbiviimise laiematele põhimõtetele, mis peaksid soodustama eetilisemat, dialoogilisemat ja kaasavat lähenemist. Tõsi, intervjuudel on veel mitmesuguseid praktilisi ja kontekstispetsiifilisi aspekte, aga kuna neid on juba nüansirikkalt käsitletud mujal, siis allpool vaatleme lähemalt üksnes kaht isesugust intervjuuolukorda, selgitades, millist rolli mängivad uurija metodoloogilised kaalutlused koos uurimistöö analüütilise raamistikuga.⁹¹

(Välitöö)intervjuud

Selles alajaotuses keskendume kahele intervjuuolukorrale, et paremini näitlikustada, kuidas meie metodoloogilised lähtekohad kujundavad suuresti seda, milliseid lugusid meil on võimalik jutustada. Intervjuu tüüpe on väga palju, aga peamine asjaolu, millele meie tahame tähelepanu juhtida, on kriitilise metodoloogilise raamistiku olemasolu.⁹² Mõistagi intervjuud, mis on tehtud välitöö käigus, erinevad teist liiki intervjuudest, sest nad võimaldavad sügavuti tundma õppida intervjueritavate elu.⁹³

Uurides sõjaajal Kongo Demokraatlikus Vabariigis toime pandud vägistamisi, töötasid Maria Eriksson Baaz ja Maria Stern välja ebamugavuse metodoloogia (*methodology of unease*). Nad uurisid soodiskursust sõjaväes ja tahtsid aru saada, kuidas mõjutas sugu militariseerimist ja militaarseid identiteete ning vastupidi, kuidas mõjutas militariseerimine sugu. Täpsemalt oli nende uurimisküsimus järgmine: kuidas mõista Kongo sõjaväe (FARDC) poolt Kongo sõjamaastikul kasutatud seksuaalset vägivalda?⁹⁴ Eriksson Baaz ja Stern jõudsid selle metodoloogiani oma uurimistöö kaudu. Nende kogemus illustreerib hästi eespool mainitud põhimõtet, et uurimistöö iga samm tuleb refleksiivselt mõtestada ja uurija peab olema valmis oma vigadest õppima. Nii toovad nad esile, kui keeruline, kohati ettearvamatu ja alati mingil määral segane võib uurimistöö tegemine olla, olenemata sellest, mida meetodiõpikutes väidetakse. Kui Eriksson Baaz ja Stern oma uurimistööd läbi viisid, olid feministlikud

⁸⁷ Täpsemalt selle kohta, mida see tähendas Birgiti uurimistöö kontekstis ja kuidas praktiseerida dialoogilisemat uurimistööd, vt Poopuu, B. *Dialogical Research Design*.

⁸⁸ Anna Hammarstedt peegeldab, kui oluline on oskus teist inimest aktiivselt kuulata ja püüda aru saada, mida tähendab tema jaoks enda loo jutustamine meie seatud parameetrite järgi ja kas me teda tegelikult ka kuulame. Hammarstedt, A. *Swallowing Stories*. – *Journal of Narrative Politics*, 2017/1, lk 13–23.

⁸⁹ Fujii, L. A. *Interviewing in Social Science Research*, lk 6.

⁹⁰ Vt nt Kušić, K., Záhora, J. (toim). *Fieldwork as Failure*.

⁹¹ Bliesemann de Guevara, B., Poopuu, B. *Preparing for Fieldwork Interviews*. – Mac Ginty, R., Brett, R., Vogel, B. (toim). *The Companion to Peace and Conflict Fieldwork*. Palgrave Macmillan 2021, lk 65–83; Fujii, L. A.; Lagerspetz, M. *Ühiskonna uurimise meetodid. Sissejuhatus ja väljajuhatus*. TLÜ kirjastus 2017, lk 140–155; Annist, A., Kaaristo, M. *Sotsiaal- ja kultuuriantropoloogia õpik kõrgkoolidele*. TLÜ kirjastus 2017, lk 73–78.

⁹² Gubrium, *et al.* *The SAGE Handbook of Interview Research*.

⁹³ Fujii, L. A. *Interviewing in Social Science Research*, lk 7–9.

⁹⁴ Eriksson Baaz, M., Stern, M. *Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo: A Methodology of Unease*. – Wibben, A. T. R. (toim). *Researching War*. Routledge 2016, lk 119.

käsitlused kummutanud vägistamise diskursuse kui kahetsusväärse või paratamatu sõjapidamise osa. Senine arusaam oli nihkunud ja sõjaaegset vägistamist käsitleti sõjastrateegia, -relva või -taktikana, mida on võimalik ennetada või oluliselt piirata. Autorid tunnistavad, et väga suurel määral on selline diskursuse muutus – feministlike uurimuste töövõit – eluliselt oluline, sest see on aidanud läheneda sellele olukorrale kui probleemile, selmet lihtsalt nentida selle loomulikkust ja paratamatust. Feministlik uurimistöö on aidanud paremini mõtestada, kuidas sugu, militariseerimine, sõda ja sõjapidamine on omavahel tihedalt seotud, ning näidanud veenvalt, kuidas soolised tõekspidamised võivad tugevalt mõjutada relvakonfliktides seksuaalse vägivalla strateegilist kasutamist.⁹⁵

Kongo puhul sai uurimise käigus selgeks, et diskursus, mille korral vägistamist nähti kui sõjarelva, oli Kongot puudutavates käsitlustes domineeriv. Ajakirjanduses ja poliitikas vaadati seda kui sõjastrateegiat. Lisaks sellele toovad Eriksson Baaz ja Stern esile, et tihti on lääne arusaamad Aafrikas peetud sõdadest jäänud koloniaalsetesse raamidesse. Sealseid sõdu on nii lääne ajakirjanduses kui ka ülemaailmsetes poliitikaaruannetes kajastatud primitiivsete, anarhiliste ja barbaarsetena ning sõdureid ja võitlejaid kujutatakse sageli julmade kättemaksuhimuliste tapjate ja vägistajatena.⁹⁶ Niisiis, selles kontekstis pörkusid kaks konkureerivat ja vastuolulist kujutluspilti. Autorid rõhutavad, et on ohtlik ning eetilise ja poliitiliselt problemaatiline, kui uurijad võtavad kergekäeliselt üle või võimendavad seniseid diskursusi, selmet empiiriliselt uurida nende paikapidavust. Just Kongo kontekstis võib selliste troopide (nt *barbaarne Aafrika* või *primitiivne teine*) kasutamine lihtsustada ja kallutada nii konfliktist kui ka selle ajal toime pandud seksuaalse vägivalla aktidest arusaamist.⁹⁷

Eriksson Baaz ja Stern tunnistavad, et just sellised lihtsustatud kuvandid sõjaaegsest vägistamisest ja intervjueeritavatest sõduritest on neid mõjutanud. Nad märgivad: „[T]undsime ebamugavust (segatuna häbiga), kui saime aru, et olime niivõrd kinni oma eelarvamustes, et teisiti mõelda oli raske, ja et olime osalenud kahjulike sõja raamide alalhoidmises.“⁹⁸ Näiteks avaldus ebamugavus siis, kui sõdurid üllatasid neid lugudega, mis raputasid nende seniseid tõlgendusviise:

„[S]õdurid ei rääkinud (enamasti) sõjaväes domineerivatest militariseeritud mehelikkuse vägivaldsetest ideaalidest ega oma püüdlustest saada selliseks sõduriks [...]. Vastupidi meie ootustele rääkisid nad endast palju teiste subjektipositsioonide kaudu, nagu abikaasa ja isa, rõhutades sageli kannatusi ja ebaõnnestumisi [...]. Nad jagasid meiega ka eetikaga seotud mõtteid ja kaalutlusi sõjaväelaste toime pandud vägistamisjuhtumitest. Vägistamine oli paljudes nende lugudes emaskuleeriv, mitte mehelikuks muutev.“⁹⁹

Mõistagi, ei ürita uurijad kuidagi pisendada sõdurite vägivaldseid tegusid, vaid pigem tahavad nad kontekstispetsiifiliselt aru saada sõdurite põhjendustest ja selgitustest.¹⁰⁰ Ebamugavuse

⁹⁵ *Ibid.*, lk 121.

⁹⁶ Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo, lk 123; Daigle, M., Martin, S., Myrntinen, H. Stranger Danger.

⁹⁷ Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo, lk 123; Sylvester, C. War as Experience: Contributions from International Relations and Feminist Analysis. Routledge 2013.

⁹⁸ Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo, lk 126.

⁹⁹ Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo, lk 126–127.

¹⁰⁰ Põhjalik ülevaade sõdurite lugudest: Eriksson Baaz, M., Stern, M. Why Do Soldiers Rape? Masculinity, Violence and Sexuality in the Armed Forces in the Congo (DRC). – International Studies Quarterly, 2009/2, lk

metodoloogia kaudu näitavad autorid¹⁰¹, et satume alati silmitsi eetiliste ja poliitiliste dilemmadega, kui üritame eri narratiividest aru saada. Seega üks ohte, isegi kui rakendame feministlikke raamistikke, nii nagu kõnealuse uurimistöo autorid tegid, on kuulata uuritavat üksnes osaliselt ja otsustada juba varakult ära, et narratiiv „vägistamine kui sõjarelv“ on põhiline, mistõttu kõik muu jäetakse probleemist arusaamisel ja selle sõnastamisel kõrvale. Sellega seoses meenutavad autorid mõnd kohtumist, milles nad ise kunagi osalesid või mida jälgisid:

„Nendel kohtumistel oli ühine muster, mida on esinenud ka paljude teiste kirjeldustes. Vägistamise üle elanud isikut palutakse oma lugu jutustada. Kuid külastaja (see võis olla ka emb-kumb meist) ei näi suurt osa tema ees oleva naise jutustusest kuulavat – ta kuulab vaid tema vägistamislugu ja asetab ta üksnes vägistamisohvri rolli, kelle kannatusi (*harms*) me juba kuidagi justkui teame. Tema jutustuse teised osad ja need minad, keda ta samuti oma jutus esile toob, jäetakse tähelepanuta. Naine/tüdruk räägib muudest vägivaldajuhtumitest, mida ta on kogenud: lugusid rüüstamisest, pereliikmete tapmisest, piinamisest või röövimisest. Ta väljendab oma muret põhiliste ellujäämisvahendite puudumise pärast, põllumaa puudumise, puhta vee puudumise ning alatoidetud haigete laste pärast. Ta räägib vaesusest, maaõigusest. Kuid külastaja-vaatleja on häälestanud end teistsugusele sagedusele: ta on kohal, et kuulata lugusid naise vägistamisest, mitte tema poja või abikaasa tapmisest, mitte tema muredest, mis jäävad väljapoole „vägistamine kui sõjarelv“ raamistikku, ega sellest, kes naine kõige selle taustal on.“¹⁰²

Hoolimata feministliku metodoloogia rakendamisest, oli uurijatel keeruline jääda avatuks, nad tundsid end kohatult, kui ei osanud hästi kokku viia prevaleerivat diskursust sõdurite lugudega. Nad täheldasid sedagi, kuidas sõjaaegse vägistamise diskursus, kuigi kindlasti suur edasimineku varasemaga võrreldes, lammatas võimaluse rääkida kompleksseid lugusid. Ühtlasi nägid uurijad, kuidas mitmed rahvusvahelised organisatsioonid, toimijad (*actors*), said aru, et kuvand „vägistamine kui sõjateooria“ aitab neil kergemini rahastust saada. See tähendab, et majanduslikud kaalutlused dikteerisid, millised ohvrirollid ja millised lood on kasulikud.¹⁰³

Eriksson Baazi ja Sterni uurimus näitlikustab, kuivõrd olulisel kohal on analüütiline raamistik ja relatsioonilise intervjuerimise praktilised sammud, mis muudavad intervjuu konteksti dialoogilisemaks, sestap ka õiglasemaks, seistes selgelt selle eest, et intervjueritavate lugusid peetaks oluliseks ja neile jäetaks tõlgendusruumi.¹⁰⁴

495–518. Eri rühmade uurimisel tõstatuvad kindlasti erisugused eetilised dilemmad: Mac Ginty, R., Roddy, B., Vogel, B. (toim). Companion to Conducting Field Research.

¹⁰¹ Vt ka Perera, S. Bermuda Triangulation: Embracing the Messiness of Researching in Conflict. – Journal of Intervention and Statebuilding, 2017/1, lk 42–57; Kurowska, X. Interpreting the Uninterpretable: The Ethics of Opacity as an Approach to Moments of Inscrutability in Fieldwork. – International Political Sociology, 2020/4, lk 431–446.

¹⁰² Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo, lk 128.

¹⁰³ Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape in the Democratic Republic of Congo, lk 126–129.

¹⁰⁴ Schulz, P. Examining Male Wartime Rape; Močnik, N. Sexuality after War Rape; Eriksson Baaz, M., Stern, M. Researching Wartime Rape; Eriksson Baaz, M., Stern, M. Sexual violence as a weapon of war?: Perceptions, prescriptions, problems in the Congo and beyond. Zed Books 2013; Eriksson Baaz, M., Stern, M. Why Do Soldiers Rape?

Feministlik veebiintervjuu

Arvestades praegust üleilmset pandeemiat, on mõistlik kaaluda, kas ja kuidas saaks korraldada refleksiivset meiliintervjuud (*reflexive e-mail interviewing*), nagu Jasmine R. Linabary ja Stephanie A. Hamel seda nimetavad.¹⁰⁵ Veebi teel korraldatav intervjuu võimaldab asünkroonset suhtlemist ja teha uurimistööd oludes, kus reisimine ei ole turvaline ega teostatavgi.¹⁰⁶

Sarnaselt kogu selle peatüki metodoloogilisele raamistikule, põhineb ka Linabary ja Hameli raamistik kriitilisel lähenemisel. Nad toetuvad feministlikule *standpoint*-teooriale ja harutavad lahti teadmise ja võimu tandemit, nii nagu seda tehakse teadmusloome poliitikat käsitlevas kirjanduses. Seega on oluline tõdeda, et kuigi veebi teel intervjuerimisel on teatavad erisused, saadakse olulised sisulised ja eetilised teeviidad uurimistöö läbiviimiseks feministlikele käsitlustele toetudes. Linabary ja Hamel uurisid interneti kui naiste hääle ja nende võimestamise allikat. Tulenevalt asjaolust, et naised, kellega nad rääkisid, kuulusid *online*-kogukonda ning nende igapäevane suhtlusviis ja kontekst olid digitaalsed, sobis veebi teel intervjuerimine uurimistöö tegemiseks eriti hästi.¹⁰⁷ Lisaks mõtestasid uurijad feministlikku refleksiivsust kui protsessi, mistõttu oma tähelepanekuid hinnati kriitiliselt kogu uurimistöö tegemise ajal, järgides refleksiivse valimi ja refleksiivse uurimisprotsessi põhimõtteid.¹⁰⁸

Veebi teel intervjuerimisel on mitmeid eeliseid, aga ka puudusi.¹⁰⁹ Esiteks, välitöö nõuab üsna suurt ressursi (nii ajalist kui ka rahalist), seevastu meiliintervjuu korral on mõneti kergem saada ühendust inimestega, kelleni muidu ei jõuaks. Tihtipeale ei jõua uurijad välitööd tehes kaugematesse kohtadesse ja seal elavate inimesteni. Samas ei pruugi interneti teel suhtlemiseks vajalikud vahendid kõigile kättesaadavad olla. Teiseks, pidades silmas relatsioonilise intervjuu põhiteese, millest lähtuvalt püüdleb uurija suurema dialoogilisuse poole, seisneb veebiformaadi eelis teatavas paindlikkuses. See tähendab, et uuringus osaleja saab ise otsustada, millal ja kuidas ta ühele või teisele küsimusele vastab, samuti saab ta teatud küsimustele vastamata jätta. Mingil määral aitab selline suhtlemisviis asümmeetrilisi võimusuhteid tasandada. Teisalt tuleb kindlasti läbi mõelda, millised ohud kaasnevad sellisel viisil korraldatud intervjuuga (intervjueritava isikuandmete ja privaatsuse kaitse). Kolmandaks, mitmed uurijad on välja toonud, et kuigi tavavestlusele omane spontaansus võib veebi teel intervjuerimise korral mingil määral kannatada, annab veebiformaat osapooltele võimaluse vastuste üle pikemalt järele mõelda ja reflekteerida. Samas võivad vastused viibida ja suureneb tõenäosus, et intervjueritavad mõne aja möödudes lihtsalt loobuvad uuringus osalemast.

¹⁰⁵ Linabary, J. R., Hamel, S. A. Feminist Online Interviewing: Engaging Issues of Power, Resistance and Reflexivity in Practice. – *Feminist Review*, 2017/1, lk 97–113.

¹⁰⁶ Käihkö, I. Conflict Chatnography: Instant Messaging Apps, Social Media and Conflict Ethnography in Ukraine. – *Ethnography*, 2020/1, lk 71–91.

¹⁰⁷ Linabary, J. R., Hamel, S. A. Feminist Online Interviewing, lk 102–103.

¹⁰⁸ Pikemalt puudutavad autorid neid teemasid: *ibid*, lk 103–109 ja eriti tabelit lk 109. Vt ka Ackerly, B., True, J. Reflexivity in Practice.

¹⁰⁹ Linabary, J. R., Hamel, S. A. Feminist Online Interviewing, lk 100–102; Iacono, L. *et al.* Skype as a Tool for Qualitative Research Interviews. – *Sociological Research Online* 2016/2; Archibald, M. *et al.* Using Zoom videoconferencing for qualitative data collection: Perceptions and experiences of researchers and participants. – *International Journal of Qualitative Methods* 2019.

3.2. Meetodite kontekstuaalsus ja kombineerimine ning kunstipõhise lähenemise olulisus

Suuresti oleme selles peatükis rääkinud seni ebaoluliseks peetud häälte kuulamise vajadusest, aga see ei tähenda, et tingimata peaks alustama indiviidi tasandist. Ühelt poolt on oluline silmas pidada relatsioonilisuse põhimõtet (nagu eespool selgitasime) ning teisalt struktuure ja toimijaid, kes inimõiguste rikkumisi toime panevad või seda soodustavad. Niisiis, mida tuleks teha, et uurida paremini eri riikides toimepandavaid inimõiguste rikkumisi?

Ruth Blakeley ja Sam Raphael on näidanud, et riigis esinevate inimõigusrikkumiste uurimiseks on otstarbekas kasutada erisuguseid meetodeid. Nad on uurinud riigi seotust inimõigusrikkumistega ja neis osalemist Luure Keskagentuuri salajase üleandmis-, kinnipidamis- ja ülekuulamisprogrammi (*rendition, detention and interrogation programme*, RDI) kontekstis.¹¹⁰ Selle programmi raames „rööviti, peeti kinni ja piinati aastatel 2001–2008 vähemalt 119 isikut kümnetes riikides mitmel kontinendil“¹¹¹. Selle uurimiseks kogusid ja analüüsisid nad aastatel 2001–2008 korraldatud väljaandmisoperatsioonides teadaolevalt või arvatavasti osalenud kümnete õhusõidukite lennuandmeid. Eri andmete ühenduskohtade leidmiseks ja paremaks seostamiseks otsustasid autorid trianguleerida vaadeldavate õhusõidukite lennuandmeid mitme teise allikaga, sealhulgas ohvrite tunnistustega (paljude programmi sattunud vangide kinnipidamise ja piinamise kohta). Blakeley ja Raphaeli uuring sai võimalikuks tänu väikese rahvusvahelise inimõiguste uurijate ja kohtunike võrgustikuga tehtud koostööle ning nad usuvad, et selline koostöö on inimõiguste rikkumisega seotud salajaste riigipraktikate tõhusaks uurimiseks väga oluline.¹¹²

Viidatud uuringu läbiviimisel rakendatud lähenemisviis näitab, et teatud uurimisküsimuste käsitlemisel on vaja mitut meetodit kombineerida ning et eetilised kaalutlused võivad ilmsiks tuua tunnistajate ülekoormatuse või nende turvalisuse ja heaolu ohustatuse.¹¹³ Seega annab inimõiguste küsimusi käsitlevate organisatsioonidega tehtav koostöö – olles veendunud, et nende töömeetodid ja tegevuskava on inimväärikut austavad ning toetuvad võimalikult paljus uurija analüütilisele raamistikule – võimaluse tegutseda nii, et tunnistajaid liialt ei koormataks ega traumeeritaks¹¹⁴, samas töötada koos inimestega, kes on otseselt nendega kokku puutunud.

Viimasel ajal on üha enam hakatud rõhutama kunstipõhiste meetodite (*art-based research*, ABR) olulisust.¹¹⁵ Neist on abi näiteks raskete, tundlike teemade ja olukordade uurimisel, aga ka siis, kui tavapärased meetodid osutuvad teatud probleemide uurimisel piiratuks¹¹⁶. Mõistagi ei avaldu nende meetodite eelised üksnes raskete teemade ja olukordade uurimisel, neil on mitmeid teisigi tugevaid külgi. Toome välja mõned aspektid, kuidas kunstipõhiste meetodite

¹¹⁰ Blakeley, R., Raphael, S. Conducting Effective Research into State Complicity in Human Rights Abuses. – Contemporary Social Science, 2020/2, lk 197.

¹¹¹ *Ibid.*, lk 197.

¹¹² *Ibid.*, lk 197.

¹¹³ Krystalli, R. C. Narrating Victimhood: Dilemmas and (In)dignities. – International Feminist Journal of Politics, 2021/1.

¹¹⁴ Vt täpsemalt sekundaarset traumat käsitlevast eriväljaandest: Močnik, N., Ghouri, A. (toim). The Cost of Bearing Witness: Secondary Trauma and Self-Care in Fieldwork-Based Social Research. – Social Epistemology (special issue), 2020/1, lk 1–100.

¹¹⁵ Vt täpsemalt nt Leavy, P. (toim). Handbook of Arts-Based Research. Guilford Publications 2017. Üldjuhul peame kunstipõhise uurimistöö all silmas seda, kui uurija kasutab uurimistöö läbiviimiseks kunstimeediume, näiteks filmi, tantsu, fotograafiat, teatrit, kollaaže, joonistusi, tikkimist.

¹¹⁶ Finley, S. Critical Arts-Based Inquiry: Performances of Resistance Politics. – Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (toim). Sage Handbook of Qualitative Research. Sage Publications 2017, lk 561–575.

kasutamine aitab uurimistööd kaasavamaks ja eetiliseks muuta.¹¹⁷ Seda tüüpi lähenemisviise kasutatakse enamasti koos teiste meetoditega, sest sõnapõhisusest ei ole veel akadeemilises maailmas pääsu.

Kunstipõhiste meetodite üks suurimaid väärtusi peitub selles, et need võimaldavad saada mitmeplaanilise pildi meie sotsiaalsest reaalsusest (tihti räägitakse neist kui võimalusest probleemi uue nurga alt näha). See tähendab, et tõlgendamisruum on demokraatlikum ja eri osapooltel on suurem võimalus tõlgendamises osaleda, sest kunstipõhised meetodid lõikavad reaalsust avaramalt. Peame siin silmas olukordi, kus sõnad võivad mõjuda piiravalt, sest nad fikseerivad tähendust rangemalt kui visuaalsed esitused. Samuti aitab kunstipõhine lähenemisviis muuta uuringus osalemise ligipääsetavamaks, sest sugugi mitte kõigil ei ole ühtviisi lihtne end sõnadega väljendada, ning ka uuring ise on laiemalt kättesaadav. Võib-olla üks märgilisimaid näiteid on Sophie Harmani teadustöö HIV-i või AIDS-i nakatunud naiste ja kogukondade kuvandist maailmas. Harman tegi mängufilmi „Pili“, mis laseb Tansaania Pwani regioonis elavatel nakkust kandvatel naistel ise jutustada oma lugu. Film visualiseerib olulist üleilmset tervishoiuprobleemi ja seda, kuidas naised sellega igapäevaselt toime tulevad, lammutades kontekstitundlikult ja sestap edukalt selle probleemi juba kinnistunud kuvandit (s.t vaigistatud inimrühmad muutuvad nähtavamaks).¹¹⁸

Osa uurijaid on pöördunud kunstipõhiste meetodite suunas seepärast, et need aitavad paremini käsitleda raskeid teemasid. Uuringus osalejad on paremini kaitstud ega pea traumeerivaid sündmusi neist jutustades justkui uuesti läbi elama. Samuti tasakaalustavad või demokratiseerivad need väljastpoolt seatud tõlgendamisraamade primaarsust. Teisisõnu, uuringus osalejatel on võimalik lähtuda suuremal määral omaenda kogemustest, lähenemisviisidest ja mõistetest. Näiteks Berit Bliesemann de Guevara on kasutanud mitmes uurimisprojekti joonistamist ja tikkimist kui viisi, mille kaudu anda uuringus osalejatele ja ka neid ümbritsevatele kogukondadele tööriistad, kuidas kujutada oma kogemusi või teadmisi (*experiential knowledge*) enda „sõnadega“.¹¹⁹ Nena Močnik on kasutanud rakenduslikku draamat (*applied drama*), et tekitada Bosnia naistele turvaline kontekst, kus nad saaksid kehade liikumise kaudu etendada lugusid, mis neile korda lähevad. Leena Vastapuu on andnud uuringus osalejatele, endistele Libeeria kodusõdades osalenud naissõduritele kaamerad, et nad pildistaksid üles oma sõjajärgset igapäevaelu, saamaks paremini aru, kuidas nad enda kogemust sõjajärgsesse ühiskonda taastõimimisel mõtestavad. Vastapuu ka intervjuuerib neid, aga seejuures juhendub ta suuresti naissõdurite tehtud fotodest, et anda neile võimalikult palju ruumi omaenda kogemust ise tõlgendada.¹²⁰

Kunstipõhiste meetodite kasutamisel tuleb iseäranis tähelepanelikult kaaluda, kas uurijal on olemas vajalikud oskused, et sel viisil uurimistööd teha. Kokkuvõtteks saab öelda, et kunstipõhised lähenemisviisid ei asenda teisi, tavapärasemaid uurimisevõtteid, vaid pigem täiendavad neid, hoiavad alal arutelu uurimistöö eetikast, võivad pakkuda ka häid lahendusi,

¹¹⁷ Močnik, N. (Un) Canning the Victims: Embodied Research Practice and Ethnodrama in Response to War-Rape Legacy in Bosnia-Herzegovina. – *Liminalities*, 2018/3, lk 23–39.

¹¹⁸ Harman, S. Film as Research Method in African Politics and International Relations: Reading and Writing HIV/AIDS in Tanzania. – *African Affairs*, 2016/461, lk 733–50; Harman, S. Seeing Politics: Film, Visual Method, and International Relations. McGill-Queen's Press 2019; Harman, S. Making the Invisible Visible in International Relations: Film, Co-produced Research and Transnational Feminism. – *European Journal of International Relations*, 2018/4, lk 791–813.

¹¹⁹ Bliesemann de Guevara, B. *et al.* Drawing Out Experiential Conflict Knowledge in Myanmar: Arts-Based Methods in Qualitative Research With Conflict-Affected Communities. – *Journal of Peacebuilding and Development*, 2021.

¹²⁰ Vastapuu, L. *Liberia's Women Veterans: War, Roles and Reintegration*. Zed Books 2018.

kuidas probleemile tundlikumalt läheneda. Tänu mitmele olulisele aspektile – näiteks teadmusloome demokraatlikumaks tegemine, tähenduslikumate ja kontekstitundlikumate suhete loomine uuringus osalejatega, uurimistöö tulemuste kättesaadavuse parandamine ja võib-olla ka nende mõju laiendamine – suudavad kunstipõhised meetodid meid tugevamalt raputada, haarates meelde jäävamalt eri auditooriumide meeli ja tundeid.

Kokkuvõte

Leiame, et inimõigusi uurides on möödapääsmatu pöörata tähelepanu sellele, kuidas mõistame, teadvustame ja analüüsime metodoloogilisi valikuid, sest need valikud mõjutavad seda, kas märkame ning oskame uurida meid ümbritsevat ebavõrdsust ja ebaõiglust. Selline inimõiguste uurimine, mis ei sisalda (enese)kriitilist analüüsi, ei suhestu praktilise inimõigustealase tööga ega ühiskondlike inimõiguste kaitse liikumistega ning ei teadvusta inimõiguste ajalugu, peab taanduma, kuna see loob ebavõrdsust ja ebaõiglust ainult juurde.

Kriitiline metodoloogia ütleb keerutamata, et kõigil meie valikutel ja metodoloogilistel võtetel, meetodite tööriistakastil on mitmeplaaniline mõju, mistõttu peab kriitilise uurimistöö puhul järjepanu küsima: kelle teadmised on olulised ja miks? Rachelle Joy Chadwick on juhtinud tähelepanu kahele asjaolule. Esiteks pole teadlased neutraalsed, vaid toovad oma töösse, muu hulgas intervjuudele ja välitöödele kaasa ajaloolised ja sotsiaalpoliitilised võimusuhted, ning teiseks võib selline „pagas“ tekitada teadlastes ebamugavust, stressi ja süü- või eraldatuse tunnet.¹²¹ Kui neid tundeid eirata või vältida ning tegeleda ainult n-ö mugava teadusega, jätame Chadwicki sõnul kasutamata väärtuslikud võimalused mõelda ja analüüsida teadmiste loomise konteksti üle, võtta vastutus oma uurimistöö eest ning teha „ebamugavat“ tööd ebavõrdsusest ja ebaõiglustest tulenevate sotsiaalsete suhete muutmiseks.¹²²

Uurimistöö eetika algab teema valikust ja analüütilise raamistiku kokkupanemisest ning seda peab mõtestama kui pidevat protsessi, mitte kui ühekordset kohustuslikku tegevust. Eetikaga on seotud teadlase-uurija vastutus, mis hõlmab muu hulgas kriitilist suhtumist allikate valikusse (keda tsiteeritakse, keda mitte) ning töö teoreetilistesse raamidesse. Kriitilised teoreetilised raamid peavad olema inimõiguste uurimise metodoloogia lahutamatu osa, sest need võimaldavad vaidlustada seniseid kinnistunud arusaamu, kelle hääled ja mil moel peaksid teadmusloome protsessis osalema. Ühtlasi juhivad need raamid sotsiaalse õigluse kaalutlustest ning suunavad meid märkama ja reflekteerima oma valikute üle.

Meie sinne käsitus õiglaste meetodite ja kriitilise koostööpõhisuse kohta sisaldab vaid mõningaid näited selle kohta, millised mõtted võiksid inimõiguste uurijaid saata. Me ei tohi väsida küsimast, kuidas liikuda õiglasema teadustöö, sealhulgas metodoloogia poole ja mis asi on see „õigluse töö“ (*justice work*), mida peame lakkamatult tegema, et kaitsta ja edendada inimõigusi ka neid uurides.¹²³ Loodame, et meie peatükk on selliste kriitiliste ja ühtlasi erialadevaheliste arutelude algus.

¹²¹ Chadwick, R. J. Reflecting on discomfort in research. 24.02.2021. – <https://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2021/02/24/reflecting-on-discomfort-in-research/> (22.10.2021); Chadwick, R. J. On the Politics of Discomfort. – *Feminist Theory* 2021/01.

¹²² Chadwick, R. J. Reflecting on discomfort in research.

¹²³ Olufemi, L. *Feminism, Interrupted: Disrupting Power*. Pluto Press 2020.